

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ ТА ІНФРАСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ
КАФЕДРА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Кваліфікаційна робота

рівня вищої освіти «Магістр»

на тему: **«ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ»**

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Виконав: студент групи ЗВ – 63

Плугатор А. І.

Керівник: к. е. н., доцент

Ступень О. І.

ДУБЛЯНИ - 2025

УДК 338:43

Вдосконалення механізму регулювання сільськогосподарського землекористування. Пługатор А. І. Кваліфікаційна робота. Кафедра землеустрою. Львів, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, 2025 р.

75 с. текстової частини, 8 таблиць, 14 рисунків, 45 використаних джерела.

Кваліфікаційна робота спрямована на дослідження теоретичних засад, формування науково-методичних підходів та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму у сфері сільськогосподарського землекористування.

В роботі доведено, що сталий розвиток аграрного землекористування можливий лише за умови створення та підтримання агроєкосистем, здатних витримувати сучасний рівень антропогенного навантаження. Реалізація комплексних організаційних, правових, еколого-економічних та інших заходів, визначених стратегічними пріоритетами, забезпечить зупинення процесів деградації природних ресурсів та сприятиме підвищенню еколого-економічної ефективності аграрного землекористування й агропромислового виробництва загалом.

Ключові слова: земельні ресурси, сільськогосподарське землекористування, охорона навколишнього природного середовища, сільськогосподарські угіддя, фермерські господарства.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	8
1.1. Значення та зміст сільськогосподарського землекористування.....	8
1.2. Основні аспекти формування механізму регулювання сільськогосподарського землекористування	12
1.3. Інституційні аспекти забезпечення як елемент податково-бюджетного механізму сільськогосподарського землекористування	17
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ У СФЕРІ АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	23
2.1. Аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні	23
2.2. Аналіз фіскального механізму у структурі державного регулювання розвитку аграрного виробництва.....	30
2.3. Наукове обґрунтування впливу еколого-економічних критеріїв на сільськогосподарське землекористування.....	40
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	45
3.1. Концептуальні засади удосконалення фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування	45
3.2. Концептуальні засади удосконалення механізму сільськогосподарського землекористування	54
3.3. Розвиток фіскального механізму сільськогосподарського землекористування.....	59
РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	64
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Процес інтеграції України до Європейського Союзу відкриває широкі перспективи для аграрного сектору, водночас формуючи нові виклики. Євроінтеграційні зміни потребують адаптації національних стандартів, правил та норм до вимог ЄС, зокрема у сфері сільськогосподарського землекористування. Це зумовлює необхідність трансформації фіскальної політики України відповідно до європейських підходів.

Оскільки аграрний комплекс посідає провідне місце в економіці держави, питання збалансованості фіскальної політики у цій галузі набуває особливої актуальності та потребує ґрунтовного дослідження й пошуку нових рішень для вдосконалення вже наявних інструментів. У контексті реалізації політики децентралізації удосконалення фіскального механізму забезпечить місцеві органи влади необхідними фінансовими інструментами для розвитку аграрного виробництва та гармонізації землекористування.

Фінансова самостійність регіонів і територіальних громад безпосередньо залежить від ефективності системи оподаткування земельних ресурсів. Проте нині потенціал фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування використовується неповною мірою. Це актуалізує потребу у сучасних науково-методичних підходах та оновленій інституційно-правовій базі, яка дозволить змістити акценти у сфері оподаткування на користь інтересів територіальних громад.

Вдосконалення фіскального механізму сприятиме ефективному управлінню земельними ресурсами, забезпеченню сталого та збалансованого розвитку аграрного сектору. До цього процесу можуть бути залучені фіскальні стимули, спрямовані на раціональне використання земель, підтримку сталого сільськогосподарського виробництва та охорону природних екосистем.

Теоретико-методологічні основи нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення висвітлені у працях таких науковців, як Д. Гнаткович, Ю. Дехтяренко, Д. Добряк, О. Канащ, В. Кілочко, О. Кучер, М.

Лихогруд, Ю. Манцевич, А. Мартин, Л. Новаковський, Ю. Палеха, П. Саблук, А. Сохнич, М. Ступень, А. Третьак, М. Федоров та інші.

Проблеми еколого-економічного забезпечення аграрного землекористування та питання сталого розвитку досліджували М. Височанська, А. Даниленко, Д. Добряк, Й. Дорош, О. Дребот, О. Ковалів, П. Мельник, О. Руда, П. Саблук, О. Шкуратов, О. Шуст та інші.

Наукові напрацювання зазначених авторів стали вагомим внеском у розвиток даної тематики, проте значна кількість теоретичних, методологічних та практичних аспектів залишається невирішеною через постійні процеси реформування та динамічні зміни, що зумовлює потребу у подальших дослідженнях та вдосконаленні.

Метою кваліфікаційної роботи є удосконалення теоретичних положень та розроблення методичних засад формування фіскального механізму сільськогосподарського землекористування.

Об'єктом дослідження виступає процес удосконалення фіскального механізму аграрного землекористування.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних положень щодо формування фіскального механізму у сфері використання земель сільськогосподарського призначення.

Інформаційну базу роботи становлять національні та міжнародні нормативно-правові акти у сфері земельних відносин, офіційні дані Державної служби статистики України, Держгеокадастру, а також методичні рекомендації наукових установ, інтернет-ресурси та інші друковані джерела, що висвітлюють проблематику дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи включає вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок, серед яких 8 таблиць та 14 рисунків. Список використаних джерел налічує 45 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Значення та зміст сільськогосподарського землекористування

Земля займає понад третину поверхні планети та виступає ключовою основою для існування людства і здійснення господарської діяльності. Її значення важко переоцінити: від вартості як аграрного ресурсу до визначального впливу на економічні процеси та розселення населення. Стрімке зростання чисельності населення у XX столітті спричинило суттєві трансформації моделей землекористування, які, на жаль, не завжди мали позитивні наслідки для довкілля та кліматичної системи Землі.

Фіскальний механізм у сфері землекористування покликаний забезпечити оптимальне поєднання економічних та екологічних інтересів, спрямованих на досягнення сталого розвитку. Його роль полягає у формуванні таких умов, за яких зміни у використанні земельних ресурсів будуть екологічно збалансованими та економічно результативними.

Сільське господарство має стратегічне значення для України, адже воно не лише забезпечує виробництво сировини та товарної продукції, а й істотно впливає на екологічну безпеку держави. Інтенсивне використання земельних ресурсів у аграрній сфері супроводжується значним антропогенним навантаженням, що негативно позначається на стані довкілля. Саме тому проблеми розвитку сільськогосподарського землекористування традиційно посідають пріоритетне місце у державній політиці.

Аграрна галузь України повинна розвиватися динамічно, спираючись на досвід економічно розвинених країн світу, адже наша держава є одним із світових лідерів у виробництві сільськогосподарської продукції та відіграє важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Важливим аспектом цього процесу є вплив фіскального механізму на господарську

діяльність підприємств аграрного сектору, що визначає ефективність використання земельних ресурсів та перспективи їх сталого розвитку.

Більша частина території України належить до земель сільськогосподарського призначення, тому питання їхньої вартості та оподаткування є надзвичайно актуальним для формування фінансово-економічного потенціалу держави. Земельні ресурси високої якості становлять фундамент розвитку національної економіки та визначають позиції України на світовому ринку, а їх ефективне використання забезпечує стабільність виробництва сільськогосподарської продукції.

В умовах внутрішніх процесів децентралізації та зовнішніх викликів, пов'язаних із агресією проти України, питання удосконалення фіскального механізму аграрного землекористування набуває особливої ваги. Воно потребує ґрунтовних теоретичних досліджень та практичної імплементації у господарську діяльність і систему державного управління.

Функціонування фіскального механізму у сфері сільськогосподарського землекористування визначає не лише рівень наповнення державного бюджету, що дозволяє акумулювати фінансові ресурси для вирішення суспільно важливих завдань, але й ефективність роботи аграрної галузі та забезпечення сталого розвитку економіки загалом.

Термін «фіскальний» походить від латинського *fiscus* – «кошик», що у Стародавньому Римі означав імператорську касу, а згодом – державну казну, яка формувалася шляхом встановлення та збору податків [19]. Відповідно, *fiskalis* означає «той, що належить казні» [19]. Таким чином, поняття «фіскальний» традиційно ототожнюється з державною казною та трансформується у значення «казенний».

З огляду на широкий зміст поняття «фіскальний», який подається в енциклопедичних джерелах, українські науковці нерідко ототожнюють його з близькими за значенням категоріями – «податковий», «бюджетний», «бюджетно-податковий». Таке трактування має право на існування, однак

воно не повною мірою відображає сутність дефініції. Радше ці терміни співвідносяться між собою як ціле та його складові частини.

Регулювання у науковій літературі визначається як вплив на певний процес з метою мінімізації відхилень його перебігу від бажаного результату [40]. У цьому контексті фіскальний механізм розглядається як зміни у державних видатках та системі оподаткування, спрямовані на досягнення повної зайнятості та забезпечення неінфляційного рівня внутрішнього виробництва [33, с. 596]. Під цим поняттям також розуміють урядову політику, що охоплює обсяги державних закупівель, трансферні платежі та податкові надходження [33, с. 573].

Як зазначає професор В.А. Голян, чинна система фіскального механізму характеризується обмеженим набором регуляторів: рентною платою, екологічним податком за викиди забруднюючих речовин та штрафами за порушення природоохоронного законодавства. З одного боку, платежі за використання природних ресурсів виконують функцію перерозподілу ренти, що виникає у користувачів у процесі їх експлуатації. З іншого – існують платежі, спрямовані на підтримку діючої системи управління природокористуванням. Вони виступають інструментом акумулювання коштів, необхідних для покриття адміністративних витрат, пов'язаних із контролем за використанням природних ресурсів, а також окремих інфраструктурних витрат, зокрема ліцензійних зборів [2].

Науковець О.О. Завгородня трактує поняття «фіскального механізму» як систему державних заходів, спрямованих на зміну умов оподаткування, обсягів та структури державних видатків з метою забезпечення нормального перебігу процесів розширеного відтворення та досягнення макроекономічної рівноваги.

Професор Т.В. Паєнтко визначає фіскальний механізм як сукупність інструментів і важелів, за допомогою яких держава створює умови для мобілізації необхідних фінансових ресурсів та їх ефективного використання задля забезпечення сталого економічного зростання [30].

На думку М.М. Тріпака та Т.В. Черничко, фіскальне регулювання слід розуміти як процес формування, розподілу та використання фондів грошових коштів адміністративно-територіальних утворень, а також як зміну структури державного бюджету з метою реалізації тактичних і стратегічних завдань економічного регулювання [41].

Більшість українських науковців ототожнюють фіскальний механізм із процесом трансформації системи оподаткування та урядових видатків, що здійснюється для зменшення коливань ділових циклів, стимулювання економічного зростання за умов високої зайнятості та відсутності неконтрольованої інфляції [13, с. 90].

Питання землекористування у вітчизняній науці отримало значну увагу, що підтверджує його важливість у контексті економічного розвитку та державного управління.

У своїй науковій праці І.О. Новаковська зазначає, що поняття «землекористування» має кілька інтерпретацій.

По-перше, під ним розуміють систему використання земель, яка регламентується для різних категорій земельного фонду. Це визначення належить до правової площини, де відповідні положення та норми встановлюються екологічним і земельним законодавством.

По-друге, термін «землекористування» застосовується для позначення території, земельного масиву чи сукупності ділянок, наданих у власність або користування. Найчастіше таке визначення використовується для характеристики земель конкретного власника чи користувача, категорії земель та їх площі [28].

Таким чином, у першому випадку «землекористування» означає процес використання земель відповідно до встановлених правил, а у другому — територію, яка перебуває у користуванні. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що сільськогосподарське землекористування ґрунтується на використанні людиною природних ресурсів для задоволення власних потреб, а земля виступає основним засобом виробництва.

Член-кореспондент НААН Д.С. Добряк визначає сільськогосподарське землекористування як природно-територіальний комплекс, у межах якого відбувається взаємодія суб'єкта господарювання з навколишнім середовищем, у результаті чого формується суспільний продукт – сільськогосподарська продукція. При цьому земля виступає головним засобом виробництва [15, с.134].

Землекористування є різновидом природокористування, тому його базові принципи мають стосуватися як раціонального використання, так і охорони земельних ресурсів.

1.2. Основні аспекти формування механізму регулювання сільськогосподарського землекористування

Основна мета механізму виробництва сільськогосподарської продукції полягає у забезпеченні максимально можливих обсягів її випуску та підтриманні сталого економічного розвитку, навіть за умов глобальних коливань світової економіки. У період 1991–2000 рр. виробництво валової аграрної продукції скоротилося більш ніж у півтора рази. Це було зумовлено тривалим і складним процесом реформування аграрного сектору та господарства України загалом, що супроводжувалося переходом до ринкових відносин.

Згодом ситуація стабілізувалася: спостерігалось стале зростання обсягів валової продукції сільського господарства, і вже у 2013 р. рівень виробництва досяг показників 1991 р. У наступні роки аграрна галузь продовжила демонструвати позитивну динаміку, переважно завдяки розвитку рослинництва.

Таким чином, сільське господарство робить вагомий внесок у формування ВВП, гарантує продовольчу безпеку країни, створює нові робочі місця та забезпечує значні надходження до державного бюджету. Важливу

роль у цих досягненнях відіграли спеціальні податкові режими для виробників аграрної продукції та державна фінансова підтримка.

Втім, попри успіхи, система оподаткування аграрних виробників залишається проблемною і не узгоджується з економічними процесами в Україні. Саме тому питання податкової політики у сфері сільського господарства дедалі більше привертають увагу науковців, політиків та практиків.

Підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель та розвиток зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств України є стратегічним напрямом державної політики, спрямованим на інтеграцію національної економіки у світові господарські системи. Для забезпечення подальших трансформаційних процесів у сфері землекористування важливим є використання накопиченого досвіду реформування та чинної нормативно-правової бази, а також запровадження нових законодавчих ініціатив, що сприятимуть удосконаленню економічних механізмів аграрного сектору.

В аграрній сфері активно розвиваються великі підприємства – агрохолдинги, які стали спадкоємцями колективних господарств і функціонують завдяки постійному укрупненню та тенденціям монополізації ринку. Паралельно з ними зростає роль фермерських сімейних господарств, що спеціалізуються на органічному виробництві.

Подальші трансформації у сільському господарстві спричинили структурні та інституційні зміни на агропродовольчих ринках: було створено легальні умови для підприємництва, сформовано нові канали збуту продукції та виробничі зв'язки, завершено процес приватизації земельних ресурсів і розпочато підготовку до відкриття ринку сільськогосподарських земель.

У контексті політики децентралізації, що надала більше прав місцевим громадам для ефективного управління земельними ресурсами, у липні 2021 року було офіційно відкрито ринок земель сільськогосподарського призначення (паїв). Його запуск супроводжувався низкою обмежень і

запобіжних заходів, спрямованих на мінімізацію тіньових схем скуповування земель – одного з ключових національних багатств.

Функціонування ринку землі дозволяє поєднати товаровиробника із засобом виробництва на правах власності, що розширює його можливості порівняно з орендними відносинами. Переважне право на придбання земельних ділянок надано громадянам, які орендують їх із 2010 року. При цьому до 2030 року ціна землі не може бути нижчою за нормативну грошову оцінку.

У період з липня 2021 р. по серпень 2022 р. було укладено 111 307 цивільно-правових угод купівлі-продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Загальна площа відчужених земель становила 262 679 га, середня ціна – 37 826 грн за гектар. Виходячи з середніх показників, загальна сума угод склала 9 936 млн грн. Оскільки при оформленні угоди сторони сплачують 6,5% від ринкової вартості земельної ділянки, фіскальні надходження до бюджету досягли 645,8 млн грн [24].

Ринкове середовище у сфері землекористування має виконувати низку стратегічних завдань:

- забезпечення максимально ефективного використання земель для сталого розвитку;
- створення сприятливих умов для збереження та підвищення родючості земель як національного багатства;
- підвищення добробуту сільського населення, особливо тих господарств, що успішно працюють та постачають органічну продукцію;
- юридичне оформлення правоустановчих документів на земельні ділянки;
- подальша цифровізація управління земельними ресурсами та регулювання землекористування;
- правове узгодження відносин між землекористувачем і землевласником, що сприятиме охороні ресурсів та ефективності їх використання;

- стимулювання розвитку суміжних галузей економіки (страхування, кредитування, лізинг), а також збільшення фіскальних надходжень.

Загальну картину щодо функціонування фіскального механізму у сфері сільськогосподарського землекористування можна відобразити у вигляді таблиці, яка порівнює його переваги та недоліки (табл. 1.1).

Аналізуючи дані таблиці 1.1, можна окреслити три можливі сценарії розвитку аграрної сфери протягом найближчих десяти років: оптимістичний, песимістичний та нейтральний.

Ключовим чинником у цьому випадку виступає очікуване зростання орендної плати після відкриття ринку землі, на що звертають увагу експерти. Хоча масштаби та темпи підвищення наразі важко спрогнозувати (попередні оцінки вартості 1 га сільськогосподарських земель коливаються від 1–2 тис. дол. США після скасування мораторію до 1,5–4 тис. дол. США через чотири роки після запуску ринку), ймовірним наслідком стане скорочення земельного банку великих агрохолдингів. Це може призвести до вивільнення частини земельних паїв, які стануть основою для розвитку дрібних фермерських господарств, кооперативів та локальних кластерів у сільській місцевості. Реалізація такого сценарію відкриває перспективи часткової демонополізації виробництва, посилення конкурентоспроможності фермерів, розвитку зеленого та сільського туризму, соціально-економічного піднесення регіонів, збереження культурного ландшафту та зменшення антропогенного навантаження на довкілля.

Протилежний варіант передбачає подальше посилення впливу агрохолдингів. Попри офіційні заяви про відсутність надмірного інтересу іноземних інвесторів до українських земель, замість вивільнення паїв може відбутися їх перерозподіл між великими компаніями, у тому числі за участі іноземного капіталу (через дочірні структури або у випадку легалізації купівлі землі іноземцями на референдумі). Неорендовані паї та ділянки, що перейдуть у комунальну власність, також можуть опинитися у користуванні великих гравців.

Таблиця 1.1 – Переваги та недоліки фіскального механізму сільськогосподарського землекористування

Переваги	Недоліки
• Наявність значного масиву законодавчих актів у сфері регулювання земельних відносин, агровиробництва, підтримки розвитку сільської місцевості; • Запровадження Державного земельного кадастру та підходів до оцінки земель; • Поступове наближення до стандартів ЄС в контексті глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Розділу V Угоди про асоціацію з ЄС та використання європейських квот; • Поліпшення інституційного середовища, результати роботи міжнародних проєктів, доступність інформації щодо кращих практик та ризиків ведення сільського господарства; • Наявність конкурентоспроможних виробників сільськогосподарської продукції; • Зміцнення фермерських господарств шляхом набуття досвіду, вдосконалення механізмів державної підтримки, формування та діяльності професійних асоціацій; • Частково сформована екологічна свідомість та поінформованість населення в сфері земельних відносин	• Недостатня системність законодавчих актів та низький ступінь практичного впровадження багатьох прийнятих документів; • Незацікавленість більшості агрохолдингів у повномірному виконанні положень Угоди про Асоціацію з ЄС; • Слабкість державного регулювання діяльності великих корпорацій; • Монополізація та зосередження великих масивів земель під контролем невеликої кількості юридичних осіб (приблизно 150 агрохолдингів, або ж приблизно 30 агрохолдингів з найбільшим земельним банком); • Наявність тенденцій до формування над мірної надлишкової вартості великих агропідприємств при одночасному погіршенні ситуації на ринку праці та демографічної ситуації в сільській місцевості; • Більша вразливість фермерських господарств до коливань кон'юнктури ринку порівняно з агрохолдингами; • Слабкий контроль екологічних наслідків діяльності агрохолдингів та підтверджені приклади негативних впливів на довкілля
Перспективи	Ризики
• Удосконалення регуляторної політики, механізмів оподаткування та збільшення суспільної відповідальності великих агропромислових структур; • Адаптація в Україні принципів Спільної аграрної політики країн ЄС та реалізація положень Угоди про Асоціацію; • Посилення державної підтримки фермерських господарств; • Подальша робота щодо підвищення обізнаності населення в сфері земельних відносин; • Диверсифікація аграрного виробництва щодо форм господарювання та видів продукції; • Зростання орендної плати за землю, що стимулюватиме підвищення рівня життя власників земельних паїв та зменшить економічну доцільність зростання земельного банку агрохолдингів; • Вдосконалення системи територіального (просторового) планування та забезпечення якісного проведення процедури стратегічної екологічної оцінки; • Завершення упорядкування Державного земельного кадастру та оцінки земель; • Опрацювання механізмів регулювання діяльності агрохолдингів, насамперед щодо оподаткування та соціальної відповідальності;	• Погіршення демографічної ситуації, зростання безробіття в сільській місцевості та її занепад; • Провал реформи з децентралізації в окремих регіонах та місцевостях, виникнення значної кількості неспроможних громад; • Деградація земельних ресурсів внаслідок інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та спричинених ним процесів ерозії, втрати гумусу, забруднення, недостатнього врахування кліматичних змін та їх наслідків; • Деградація та забруднення інших компонентів навколишнього середовища (поверхневі та підземні води, біорізноманіття); • Втрата окремих традиційних та найбільш сприятливих з точки зору природних умов галузей рослинництва та тваринництва; • Збитки та нереалізовані можливості розвитку сільського туризму та органічного землеробства

Ймовірним є варіант збереження агрохолдингами нинішніх земельних масивів та рівня впливу, що супроводжуватиметься певним перерозподілом, але без суттєвої трансформації ринкової структури. У такому випадку окремі територіальні громади та навіть цілі регіони залишатимуться під значним тиском великих аграрних підприємств, а ризики, окреслені раніше, лише посилюватимуться. Насамперед це стосується зростання безробіття, активізації внутрішньої та зовнішньої міграції, поглиблення дисбалансів у демографічній структурі та поступової деградації соціально-економічного й природного середовища українського села.

Податково-бюджетні механізми мають бути спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрної галузі, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення та підвищення економічної віддачі, що дозволить гарантувати продовольчу безпеку країни. Важливим є впровадження заходів із охорони земель, особливо тих, що забезпечують збереження та відновлення родючості ґрунтів. У цьому контексті ключовим завданням є протидія монополізації аграрного сектору шляхом створення сприятливих умов для розвитку малого фермерства та сімейних господарств, а також поступове обмеження пільгових режимів для великих агрохолдингів.

1.3. Інституційні аспекти забезпечення як елемент податково-бюджетного механізму сільськогосподарського землекористування

Активне становлення інститутів ринкового середовища в Україні розпочалося після здобуття незалежності та переходу держави до нової економічної формації. Трансформаційні процеси, що відбувалися в цей період, засвідчили виняткову важливість інституційного забезпечення для сталого розвитку економіки. Відсутність узгодженості між існуючими державними інститутами та паралельне формування нових ринкових структур стали однією з ключових причин низької результативності на початковому етапі

державотворення та зумовили додаткові труднощі у кризові періоди розвитку країни.

Згодом стало очевидним, що держава має активно впливати на інституційне середовище, адже стихійне виникнення інститутів у «дикому ринку» далеко не завжди формує оптимальні моделі. Спонтанність у поєднанні з високим рівнем невизначеності може призвести до закріплення інституцій, які суперечать суспільним інтересам. Тому сьогодні існує об'єктивна потреба у ґрунтовному аналізі інституційного середовища України та його впливу на ефективність функціонування фіскальних інструментів держави, адже саме вони є важливим чинником економічного зростання та підвищення результативності аграрного сектору.

Для характеристики інституційного забезпечення фіскального механізму землекористування необхідно уточнити зміст поняття «інститут» у трактуванні провідних науковців. Так, Т. Веблен визначав інститути як усталені способи реагування на стимули, що виникають у змінних умовах, підкреслюючи, що розвиток інститутів є водночас розвитком суспільства. Він розглядав їх як поширений вираз суспільної думки щодо взаємовідносин між індивідом і суспільством та виконуваних ними функцій [45]. Дж. Ходжон трактував інститут як довготривалу систему правил, що формує структуру соціальних взаємодій, включаючи норми поведінки, соціальні конвенції та юридично закріплені правила [5, с. 11]. Українські дослідники В. Базилевич та А. Маслов визначали інститут як сукупність формальних (закріплених у праві), неформальних (заснованих на звичаях і традиціях) та спонтанно сформованих меж, які структурують взаємодію індивідів у політичному, економічному та соціальному житті [1].

Ефективність інституційного забезпечення будь-якої сфери суспільно-економічного виробництва, зокрема аграрного землекористування, визначає не лише рівень економічної результативності, а й повинна бути спрямована на створення умов для збалансованого еколого-економічного розвитку та відповідати актуальним потребам суспільства. У межах функціонування

фіскального механізму аграрного землекористування простежується дисбаланс між інституціями, що проявляється у фрагментарності та відсутності цілісності державного управління.

Процес інституціоналізації охоплює встановлення режиму власності, визначення прав, обов'язків і відповідальності власників та користувачів ресурсів, формування структури й повноважень державних і місцевих органів управління, контролю та охорони довкілля, а також регламентацію участі громадськості й неурядових організацій. Кінцевою метою є створення дієвого законодавчого поля, оптимізація структури власності, забезпечення рівних конкурентних умов для всіх її форм, ефективний розподіл управлінських і контрольних функцій у сфері природокористування та децентралізація владних повноважень.

Інституційне забезпечення фіскального механізму у сфері сільськогосподарського землекористування передбачає моделювання процесів використання, володіння, розпорядження, охорони та відтворення земельних ресурсів шляхом прогнозування можливих ситуацій і прийняття відповідних управлінських рішень. Саме це є ключовою умовою ефективності фіскального механізму формування збалансованого аграрного землекористування.

Підвищення результативності земельних відносин у контексті сталого розвитку забезпечується завдяки функціонуванню інститутів фіскального механізму (рис. 1.1). Їх формування має ґрунтуватися на вже існуючих інститутах та інструментах фінансово-економічного, бюджетно-соціального й екологічного спрямування. Моделювання завдань здійснюється через інституції, що сприяють удосконаленню заходів фіскального регулювання аграрного землекористування.

Економічні інститути – власність, гроші, організаційно-правові та організаційно-економічні форми, ринкова інфраструктура, виробництво, державні утворення та владні механізми – реалізуються через органи державного управління (міністерства, комітети, регіональні управління),

органи юстиції, землевпорядні організації, фіскальні та митні служби, контрольно-ревізійні інспекції, громадські об'єднання, асоціації землевласників і землекористувачів, забезпечуючи регулювання земельних відносин.

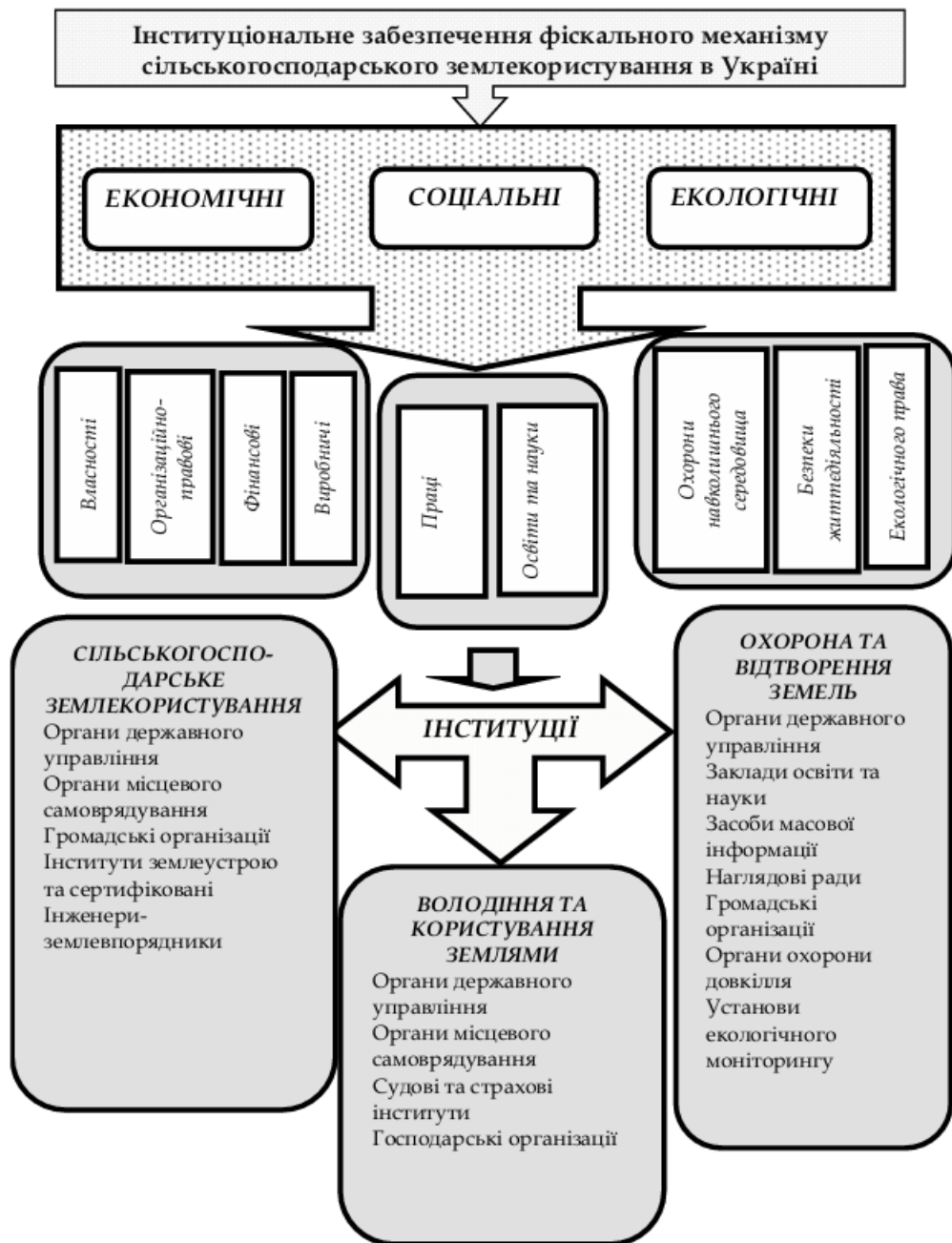

Рисунок 1.1 – Структурна схема інституційної підтримки податкового механізму у сфері сільськогосподарського землекористування

Соціальні інститути – сім'я, праця, традиції, освіта – реалізуються через органи місцевого самоврядування, судові інстанції, нотаріат, адвокатуру,

страхові та ріелтерські компанії, біржі, сертифікованих інженерів-землевпорядників і геодезистів, кредитні та аудиторські організації, державних реєстраторів, будівельні компанії та аграрних виробників різних форм власності. Вони здійснюють моніторинг заходів із фіскального регулювання землекористування.

Через діяльність таких інституцій, як органи державного управління (міністерства, комітети, регіональні департаменти), науково-освітні заклади, громадські організації, засоби масової інформації, установи екологічного моніторингу та контролю, а також органи охорони культурної й історичної спадщини, що базуються на екологічних інститутах (безпеки життєдіяльності, екологічних технологій, охорони довкілля, екологічного права), створюються умови для вдосконалення регулювання земельних відносин у сфері охорони та відтворення земельних ресурсів. Це регулювання передбачає не лише обмеження, а й систему стимулів, що мотивують до покращання.

Об'єднання ключових соціальних та еколого-економічних інститутів і інституцій, відповідальних за державне регулювання використання, володіння, розпорядження, охорони та відтворення земель, сприятиме формуванню фундаментальних інституцій у межах фіскального механізму аграрного землекористування.

Розглянуті інституції, спираючись на економічну теорію, виконуватимуть завдання впорядкування та формалізації, закріплюватимуть у законодавстві норми збалансованого землекористування, перетворюватимуть процеси використання й охорони земельних ресурсів на впорядковану систему з чіткою структурою відносин, ієрархією влади, дисципліною та правилами поведінки. Вони також визначатимуть і закріплюватимуть соціальні норми, статуси та ролі, систематизуючи їх для задоволення суспільних потреб учасників земельних відносин. Інституційне середовище у процесі формування збалансованого сільськогосподарського землекористування виступає каркасом фіскального механізму та забезпечує практичну реалізацію його завдань.

Інституційне забезпечення фіскального механізму аграрного землекористування можна визначити як функціональний порядок, що охоплює сукупність інститутів, інституцій та механізмів впливу на процес формування землекористувань. Воно встановлює умови та правила поведінки в межах інституційної системи побудови еколого-економічних відносин у сфері землекористування. Інститути, інституції та механізми фіскального регулювання становлять систему консолідації інтересів і стимулів економічної взаємодії, спрямовану на досягнення цілей суспільно-економічного розвитку. Вони виконують системоутворювальну та регламентаційну функцію у відносинах між учасниками процесу регулювання, реалізують державну регуляторну політику та забезпечують її узгодження із механізмами саморегулювання й громадського контролю.

Формування інститутів фіскального механізму землекористування має ґрунтуватися на вже існуючих економічних, соціальних та екологічних інститутах. Моделювання поставлених завдань здійснюється через державні та громадські інституції, що сприяє вдосконаленню заходів у сфері використання, володіння, розпорядження, охорони та відтворення земельних ресурсів. Це створює якісно нові інституційні основи оновленої моделі регулювання сталого аграрного землекористування.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ У СФЕРІ АГРАРНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Аналіз сучасного стану сільськогосподарського землекористування в Україні

Актуальний стан аграрного виробництва та землекористування в Україні демонструє позитивні тенденції розвитку. Держава й надалі входить до числа провідних експортерів аграрної продукції у світі та виступає одним із ключових постачальників зернових культур на міжнародний ринок. Водночас аграрний сектор стикається з низкою проблем і викликів, серед яких варто виокремити:

- політичну та економічну нестабільність, що впливає на перспективи розвитку галузі;
- недостатній рівень збереження та відновлення родючості ґрунтів, що створює ризики зниження врожайності та загрожує продовольчій безпеці;
- низьку продуктивність аграрних підприємств та обмежене застосування сучасних технологій;
- невисоку якість значної частини земель та їх концентрацію у власності великих аграрних компаній, що ускладнює доступ до ресурсів малим і середнім виробникам;
- проблеми з транспортуванням і зберіганням урожаю, які призводять до втрат продукції та зниження її якості.

Одним із ключових чинників формування ресурсних передумов економічної безпеки держави є ефективність використання сільськогосподарських угідь, що визначається коефіцієнтом розораності. Надмірне розорювання земель (понад 54 % земельного фонду України), зокрема на схилах, спричинило порушення екологічного балансу між угіддями, лісами та водоймами. Це негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на довкілля [11].

Аналіз показників розораності та питомої частки сільськогосподарських угідь у регіональному розрізі свідчить про їх пряму залежність у більшості областей. Найвищі значення спостерігаються у південних регіонах – Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях, які традиційно є агропромисловими центрами країни. Натомість найменші площі угідь і найнижчий коефіцієнт розораності станом на початок 2020 року зафіксовано у Закарпатській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях, що мають рекреаційний характер (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 – Графічне відображення рівня розораності сільськогосподарських угідь України за адміністративними областями

Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом у сфері сільськогосподарського землекористування. Це дає підстави стверджувати, що глобальна продовольча безпека значною мірою залежить від стану аграрного землекористування в нашій державі, успішного проведення посівної кампанії, збору врожаю та функціонування ефективної логістичної системи.

Аналізуючи динаміку розширення посівних площ та обсягів виробництва аграрної продукції, простежується чіткий прямо пропорційний взаємозв'язок між цими показниками. У період 2014–2021 рр. площі посівів збільшилися на 10,5 %, тоді як валовий збір зріс на 17,3 %, що свідчить про позитивну тенденцію розвитку галузі (рис. 2.2).

Водночас розширення посівних площ має негативний антропогенний вплив на довкілля. Тому в перспективі екстенсивне використання земельних ресурсів повинно поступово скорочуватися на користь інтенсивних методів виробництва. Наведена статистика підтверджує наявність позитивної динаміки та окреслює напрям подальшого розвитку аграрного сектору України.

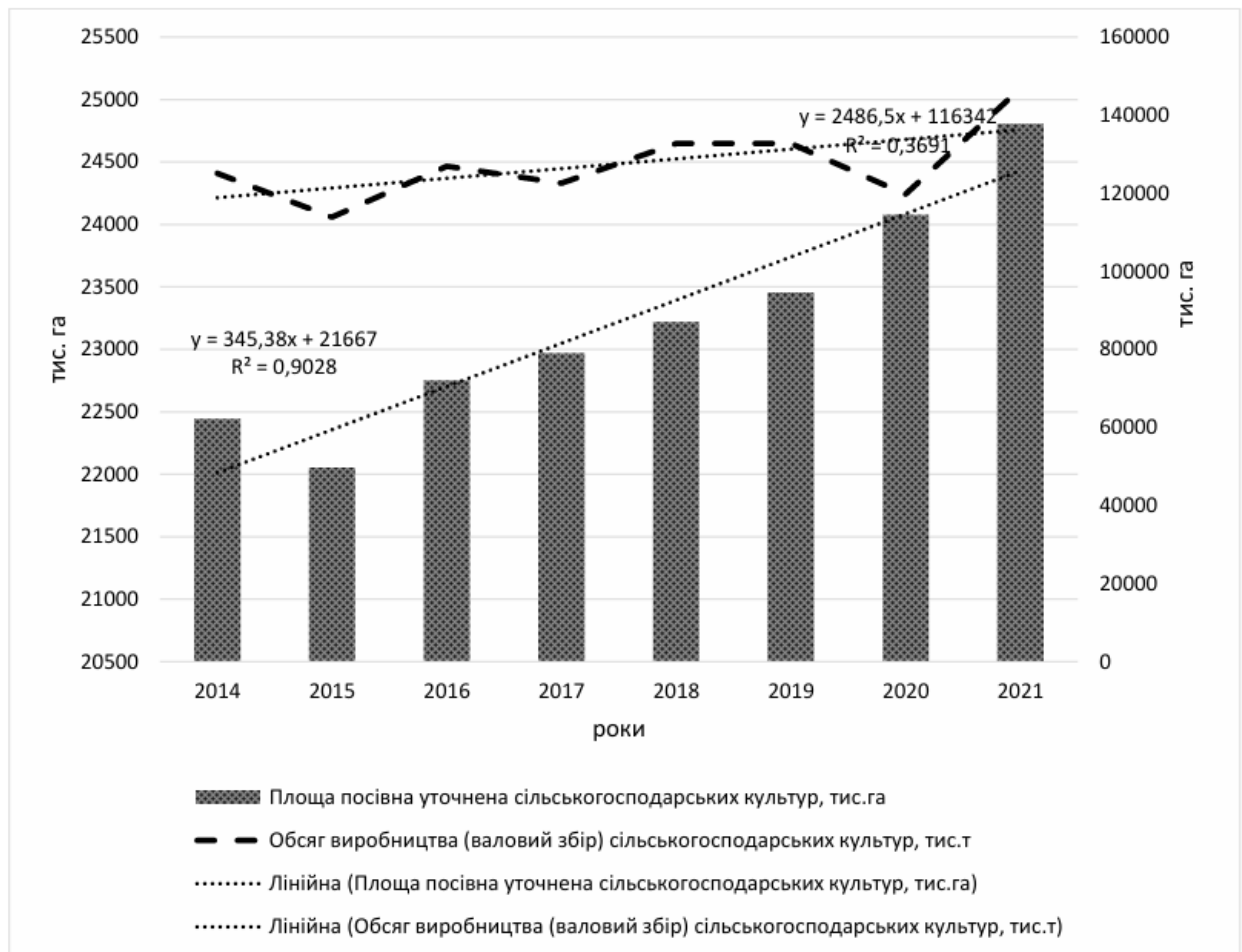

Рисунок 2.2 – Тенденції зміни посівних площ та виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Рентабельність операційної діяльності визначається як співвідношення фінансового результату від операційної діяльності до загальної суми операційних витрат і відображає ефективність використання ресурсів на виробництво та реалізацію продукції (товарів, послуг).

Аналіз показників рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств України у 2010–2021 рр. (рис. 2.3) свідчить, що у 2021 році рівень рентабельності був значно вищим порівняно з 2010 роком. Це демонструє суттєвий прогрес у нарощуванні прибутковості аграрних підприємств за рахунок операційної діяльності. Найвищі показники рентабельності характерні для великих господарств.

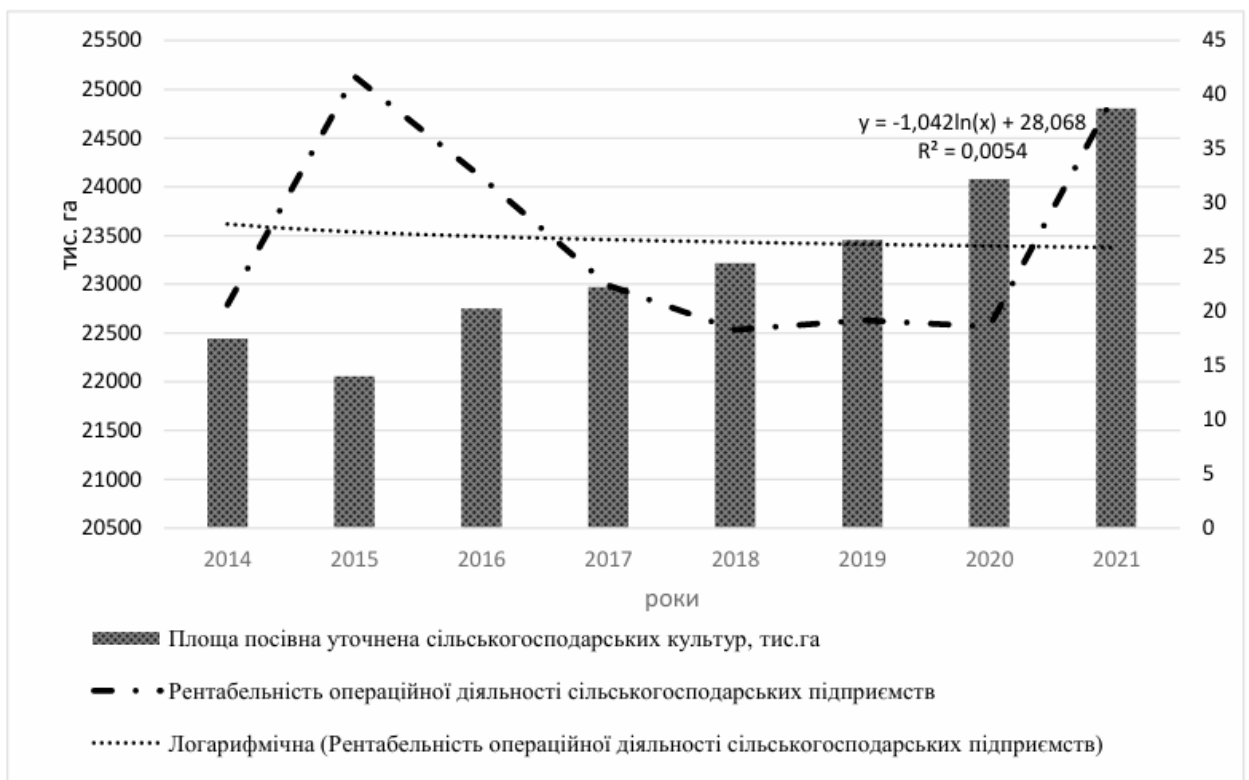

Рисунок 2.3 – Динаміка змін посівних площ та рентабельності сільськогосподарського землекористування в Україні

Аналіз рентабельності операційної діяльності аграрних підприємств України свідчить, що найнижчі показники були зафіксовані у 2018 та 2021 роках. У цей період спостерігалось зниження рівня чистого прибутку як у середніх, так і в малих господарствах. Водночас великі підприємства

продemonстрували стійкість до зовнішніх викликів і навіть у складних умовах зберегли позитивний рівень рентабельності.

Такий результат пояснюється тим, що великі аграрні компанії мають ширші можливості для протидії негативним чинникам – обмеженням, спричиненим пандемією Covid-19, воєнним станом, коливанням валютного курсу, втратою частки ринку, змінами кон'юнктури та іншими ризиками. Їхня фінансова стабільність забезпечується значними власними ресурсами та політичною підтримкою, яку вони отримують на державному рівні. Позитивна динаміка фінансових результатів і рентабельності операційної діяльності свідчить про зростання загальної прибутковості аграрного сектору. Водночас важливим аспектом є якість цих результатів, зокрема можливість їх трансформації у реальні грошові потоки.

Досліджуючи сучасний стан сільськогосподарського землекористування в Україні, необхідно враховувати глобальні кліматичні зміни, які безпосередньо впливають на ефективність аграрної діяльності та визначають перспективи сталого розвитку галузі.

Дослідження українських науковців, зокрема академіка НААН О.Г. Тараріко, які вивчають вплив кліматичних змін на врожайність рослинництва, засвідчують, що сучасне підвищення температури має позитивний ефект на урожай зернових культур. Це підтверджується результатами довготривалих агротехнічних експериментів. Якщо тенденція позитивного впливу кліматичних змін на врожайність збережеться, то подальше зростання температури (до певної межі) може забезпечити оптимістичний сценарій розвитку, особливо до 2030 року, у вигляді підвищення продуктивності зернових культур. При цьому не враховуються можливі негативні політико-економічні чинники, такі як війна чи збройна агресія [43].

Аналізуючи динаміку виробництва сільськогосподарських культур в Україні як одного з ключових показників ефективності аграрної діяльності, можна простежити стійку позитивну тенденцію. Це дозволяє побудувати прогнозну модель до 2030 року, яка демонструє стабільні темпи зростання

виробництва. Така динаміка узгоджується з висновками багатьох авторитетних українських учених, проте її збереження можливе лише за умови функціонування ефективних інститутів охорони земель та дотримання принципів збалансованого землекористування і природокористування загалом (рис. 2.4).

Унаслідок приватизації сільськогосподарських земель близько 6,9 млн селян отримали права на земельні частки (паї) загальною площею майже 28 млн га. Водночас розподіл земель серед колишніх працівників колективних господарств не став фундаментом для сталого соціально-економічного розвитку аграрної сфери та не забезпечив належного розвитку індивідуальних (сімейних) форм ведення сільського господарства.

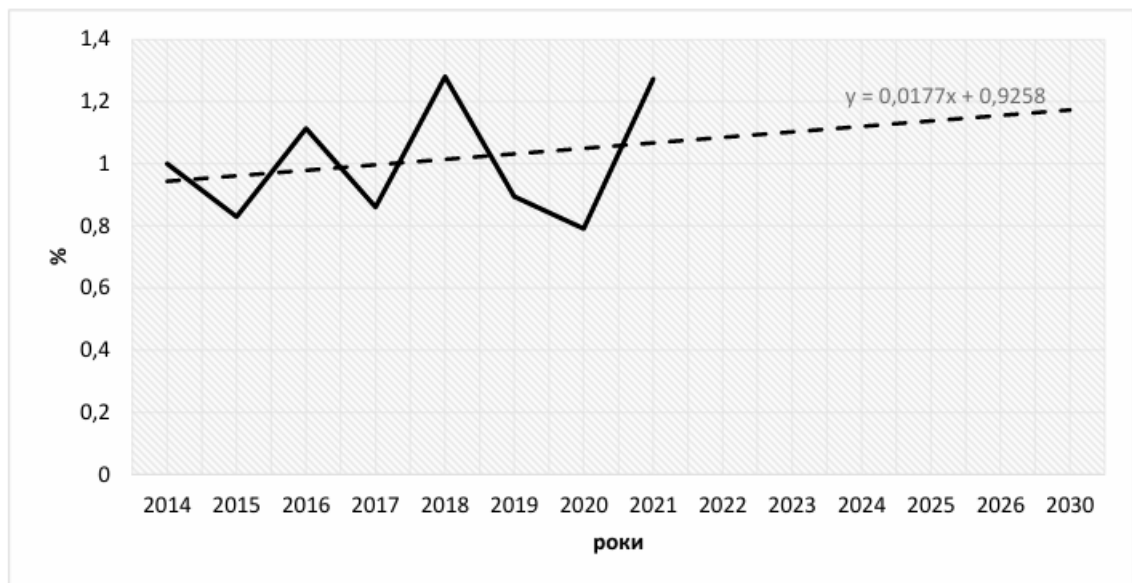

Рисунок 2.4 – Прогнозна модель обсягів виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур в Україні, %

У результаті проведення земельної реформи в Україні виникли різні організаційно-правові форми господарювання, що ґрунтуються на приватній власності. До основних належать: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та особисті селянські господарства. Динаміка їхнього впливу на розподіл угідь у 2017–2020 рр. представлена на рис. 2.5.

Рисунок 2.5 – Динаміка структури зміни кількості сільськогосподарських землекористувачів

Серед глобальних негативних тенденцій економічного розвитку варто виділити процеси укрупнення та монополізації ринків, що проявляються й у вітчизняній аграрній сфері. Значний вплив на структуру земельного фонду України здійснюють великі агрохолдинги, які мають латифундистсько-олігархічний характер. За останні дев'ять років кількість підприємств із земельним банком понад 10 тис. га зросла до 118, а їхні сукупні площі досягли 6228,85 тис. га (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Динаміка земельного фонду агрохолдингів в Україні 2015–2021 рр., тис. га

Назва агрохолдингу	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2015
«Кернел» груп	390	385	430	550	530	530	510	130,77
Ukrlandfarming	654	605	605	570	500	500	475	72,63
Агропросперіс	430	430	602,5	400	396	300	300	69,77
Континентал Фармерз Групп	180	185	185	165	195	195	195	108,33
Миронівський хлібопродукт	360	370	370	370	370	370	370	102,78
ІМК	136,7	137	137	129,6	123,9	123,9	120	87,78
Астарта-Київ	180	185	151	250	250	235	220	122,22
HarvEast	150	151	137	137	127	127	127	84,67
УКРПРОМІНВЕСТ АГРО	122	122	122	116,5	120	120	120	98,36
Епицентр Агро	0	0	116	111	121,4	160	160	137,93
РАЗОМ	2602,7	2570	2855,5	2799,1	2733,3	2660,9	2597	90,95

Варто підкреслити, що рейтинг десяти найбільших агрохолдингів України щороку зазнає змін, хоча провідні компанії стабільно залишаються лідерами як за обсягами виробництва, так і за розмірами земельного фонду. Водночас у переліку з'являються нові учасники, зокрема «Епіцентр Агро», який демонструє стрімке нарощування земельних активів. Почавши діяльність у 2017 році з 116 тис. га, підприємство за п'ять років збільшило свій земельний банк на 138%, що є найвищим показником серед провідних аграрних структур.

Таким чином, сільськогосподарське землекористування виступає ключовим елементом економіки України, а його розвиток та роль у забезпеченні продовольчої безпеки залежать від стабілізації геополітичної ситуації у світі та Європі.

2.2. Аналіз фіскального механізму у структурі державного регулювання розвитку аграрного виробництва

Сільськогосподарське виробництво посідає ключове місце в національній економіці, адже його стратегічна роль визначається внеском у забезпечення продовольчої безпеки та державної незалежності, розвитком внутрішнього й зовнішнього аграрних ринків, а також нарощуванням експортного потенціалу України. Ефективність функціонування структурно-функціональних параметрів землекористування у сільському господарстві є фундаментом збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер, підвищення добробуту сільського населення та формування його зайнятості. Подальший прогрес у сфері землекористування можливий лише за умови екологізації аграрного виробництва. Для оцінки екологічного стану землекористування та агроландшафтів застосовуються такі показники: коефіцієнт екологічної стабільності території, коефіцієнт антропогенного навантаження та рівень лісистості.

За результатами досліджень академіка С.А. Генсірука [4], для лісостепової зони оптимальний рівень лісистості має становити 16–20%.

Оптимальна лісова площа агроландшафту визначається її розміщенням у межах водозабору, що забезпечує максимальне виконання ґрунтозахисних і водоохоронних функцій, покращує якість водних ресурсів, підвищує продуктивність агроценозів та узгоджує лісові масиви з рельєфом і гідрографічною мережею. Водночас універсальні нормативи лісистості не здатні врахувати всі особливості конкретних територій, тому саме комплексні дослідження та обстеження є джерелом об'єктивної інформації для прийняття управлінських рішень щодо раціонального землекористування.

Аналіз прикордонних регіонів, що репрезентують різні природні зони України, засвідчив відсутність суттєвих змін показника лісистості у 2014–2022 рр. Проте з початком повномасштабних бойових дій ліси стали одними з найбільш уражених екосистем, а їхнє відновлення потребуватиме значного часу (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Динаміка коефіцієнта лісистості у прикордонних регіонах України

Вид угіддя	Площа, тис. га	Коефіцієнт лісистості	Площа, тис. га	Коефіцієнт лісистості	Площа, тис. га	Коефіцієнт лісистості	Динамічний показник
	2014		2020		2022		
Житомирська обл.							
Лісовкриті площі	1123,20	0,38	1123,40	0,38	963,40	0,32	0,01
Загальна площа	2982,70		2982,70		2982,70		
Київська обл.							
Лісовкриті площі	651,00	0,23	651,00	0,23	531,00	0,19	0,04
Загальна площа	2812,10		2812,10		2812,10		
Чернігівська обл.							
Лісовкриті площі	739,40	0,23	739,40	0,23	339,40	0,11	0,13
Загальна площа	3190,30		3190,30		3190,30		
Одеська обл.							
Лісовкриті площі	223,50	0,07	223,00	0,07	199,88	0,06	0,01
Загальна площа	3331,40		3331,40		3331,40		

Інтенсивне застосування артилерії та авіаційних ударів по військових та інфраструктурних об'єктах у лісових масивах і поблизу них призводить до масштабних лісових пожеж, які в умовах посухи здатні знищувати тисячі гектарів. Так, навесні у Чорнобильській зоні відчуження та на її околицях було втрачено понад 10 тис. га лісових площ. Значна частина лісів північних регіонів країни замінована, що створює додаткові ризики: вже зафіксовані випадки підривів працівників лісової галузі, а окремі території вилучаються з господарського використання.

Оскільки пріоритети ДСНС зосереджені на розмінуванні населених пунктів, лісові масиви залишаються поза увагою, що водночас дає їм можливість на певний час відновлюватися природним шляхом [9]. За даними Оперативного штабу з фіксації екозлочинів, найбільшими проблемами стали мінування та пожежі, спричинені обстрілами й навмисними підпалами. Найбільш постраждали Чернігівська область (близько 400 тис. га), Сумська (290 тис. га), Луганська (200 тис. га), а також Київська, Житомирська та Харківська області (120–160 тис. га кожна) [25]. Аналіз показників лісистості свідчить, що найбільшого негативного впливу зазнала Чернігівщина, де коефіцієнт зменшився удвічі, що є ознакою екологічної катастрофи.

При аналізі просторових чинників, що визначають формування землекористування у сільських територіях, ключове значення має коефіцієнт екологічної стабільності. Найраціональніше використання земельних ресурсів відображається у значенні коефіцієнта екологічної стійкості території (Кек.ст), який демонструє рівень інтенсивності їхнього залучення. Водночас сучасний розподіл земель за видами господарського використання не має належного економічного та екологічного підґрунтя.

Структура землекористування та дисбаланс земельного фонду залишаються практично незмінними. Розрахунки коефіцієнта екологічної стійкості свідчать, що екологічна стабільність землекористування в Україні перебуває на низькому рівні (Кек.ст = 0,40) [20]. Для оцінки впливу якісного складу угідь на екологічну стійкість території необхідно визначати

коефіцієнти екологічної стабільності та їхній вплив на прилеглі землі. Загальне значення коефіцієнта екологічної стабільності території обчислюється за формулою [2.1].

$$K_{\text{ек. ст.}} = \frac{\sum K_{1i} \times P_i}{\sum P_i} \times K_p$$

де: K_{1i} – показник екологічної стабільності угідь певного виду;

P_i – площа цих угідь;

K_p – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу (для нестабільних територій дорівнює 1).

Середній коефіцієнт екологічної стійкості території України дорівнює 0,40, що характеризує її як нестійко стабільну та екологічно вразливу (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Показники коефіцієнта оцінювання екологічних параметрів

Угіддя	Коефіцієнт екологічної стабільності території, K_1	Бал антропогенного навантаження, Б
Забудовані території і дороги	0	5
Рілля	0,14	4
Б/н	0,43	4
Сіножаті	0,62	3
Пасовища	0,68	3
Води	0,79	2
Лісосмуги	0,38	2
Ліс	1,00	2

За результатами розрахунків коефіцієнта екологічної стабільності регіонів встановлено, що територія Житомирської області характеризується середнім рівнем стабільності, Київська та Чернігівська області належать до екологічно нестійких, а Одеський регіон — до екологічно нестабільних територій. У структурі земельних угідь зазначених областей у 2014–2022 рр. істотних змін не відбулося, тому загальний показник залишився незмінним. Водночас із початком активних бойових дій зафіксовано катастрофічний вплив на екологічну та економічну ситуацію прикордонних регіонів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Динаміка коефіцієнта екологічної стабільності

Регіон	Житомирська область									
Вид угіддя	K _i	Площа, тис. га	П*К	К.е.с.	Площа, тис. га	П*К	К.е.с.	Площа, тис. га	П*К	К.е.с.
		2014 р.			2020 р.			2022 р.		
Рілля	0,14	1111,20	155,57		1144,00	160,16		1144,00	160,16	
Багаторічні насадження	0,43	23,40	10,06		22,00	9,46		22,00	9,46	
Сіножаті	0,62	63,60	39,43		41,00	25,42		41,00	25,42	
Пасовища	0,48	312,10	149,81		312,10	149,81		312,10	149,81	
<i>Всього с.-г. угідь</i>		1510,30	354,87	0,23	1504,00	344,85	0,23	1504,00	344,85	0,23
Ліси та лісовкриті площі	1,00	1123,20	1123,20		1123,20	1123,20		963,40	963,40	
Води	0,79	48,60	38,39		48,60	38,39		48,60	38,39	
Загальна площа		2982,70	1516,46	0,51	2982,70	1516,46	0,51	2982,70	1346,64	0,45
Київська обл.										
Рілля	0,14	1355,50	189,77		1321,00	184,94		1321,00	184,94	
Багаторічні насадження	0,43	57,00	24,51		57,00	24,51		57,00	24,51	
Сіножаті	0,62	101,00	62,62		101,00	62,62		101,00	62,62	
Пасовища	0,48	117,00	56,16		117,00	56,16		117,00	56,16	
<i>Всього с.-г. угідь</i>		1664,20	333,06	0,20	1609,00	328,23	0,20	1609,00	328,23	0,20
Ліси та лісовкриті площі	1,00	651,00	651,00		651,00	651,00		531,00	531,00	
Води	0,79	173,80	137,30		173,80	137,30		173,80	137,30	
Загальна площа		2812,10	1121,36	0,40	2812,10	1116,53	0,40	2812,10	996,53	0,35
Чернігівська обл.										
Рілля	0,14	1415,3	198,142		1456	203,84		1456	203,84	
Багаторічні насадження	0,43	24	10,32		24	10,32		24	10,32	
Сіножаті	0,62	297	184,14		297	184,14		297	184,14	
Пасовища	0,48	262	125,76		262	125,76		262	125,76	
<i>Всього с.-г. угідь</i>		2068,4	518,362	0,25	2060	524,06	0,25	2060	524,06	0,25
Ліси та лісовкриті площі	1,00	739,4	739,4		739,4	739,4		339,40	339,40	
Води	0,79	68	53,72		68	53,72		68	53,72	
Загальна площа		3190,3	1311,48	0,41	3190,3	1263,46	0,40	3190,3	917,18	0,29
Одеська обл.										
Рілля	0,14	2074,9	290,486		2075,5	290,57		2075,5	290,57	
Багаторічні насадження	0,43	82	35,26		82	35,26		82	35,26	
Сіножаті	0,62	51	31,62		51	31,62		51	31,62	
Пасовища	0,48	351	168,48		351	168,48		351	168,48	
<i>Всього с.-г. угідь</i>		2591,6	525,846	0,20	2591,8	525,93	0,20	2591,8	525,93	0,20
Ліси та лісовкриті площі	1,00	223,5	223,5		223	223		199,88	199,88	
Води	0,79	211	166,69		210,6	166,374		135,6	107,124	
Загальна площа		3331,4	916,036	0,27	3331,4	915,304	0,27	3331,4	832,934	0,25

Починаючи з лютого 2022 року найбільші втрати пов'язані зі знищенням або пошкодженням сільськогосподарських угідь та незбором урожаю, що оцінюється у 2,135 млн дол. США.

Згідно зі статистичними даними, якісний стан земельних ресурсів та довкілля в Україні щороку погіршується, що відповідає загальносвітовій тенденції, зумовленій інтенсивною експлуатацією природних ресурсів та кліматичними змінами. Посилюються процеси деградації ґрунтів, зокрема ерозія, засолення та перезволоження. Внаслідок зростання антропогенного навантаження, нераціонального використання природних ресурсів та недостатності захисних заходів збільшуються площі територій із негативним впливом на довкілля. Це проявляється у забрудненні ґрунтів, водних ресурсів, рослинності та атмосфери важкими металами, радіонуклідами, пестицидами й залишками добрив, що охоплює не лише окремі локальні ділянки, а й цілі регіональні геосистеми та ландшафти.

Для оцінки впливу господарської діяльності на стан природного середовища застосовується коефіцієнт антропогенного навантаження (Ка.н.), який відображає рівень впливу людини на довкілля. Розрахунок здійснюється за формулою:

$$K_{a.n.} = \frac{(\sum P_i \times B_i)}{\sum P_i}$$

P_i – площа земель із відповідним рівнем антропогенного навантаження, га;

B_i — бал оцінки цієї площі за рівнем навантаження (визначається за п'ятибальною шкалою).

Коефіцієнт антропогенного навантаження (Ка.н.) використовується для оцінки інтенсивності впливу людської діяльності на довкілля, зокрема на земельні ресурси. Найвищий рівень навантаження характерний для забудованих територій, земель промисловості та транспорту; значний — для ріллі та багаторічних насаджень; середній — для природних кормових угідь (пасовищ, сінокосів) та залужених балок; незначний — для лісосмуг, чагарників, лісів, боліт і водойм; низький — для мікрозаповідників. У

середньому по Україні антропогенне навантаження оцінюється у 3–4 бали, що відповідає середньому та значному рівню (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Динаміка показників антропогенного навантаження

Регіон	Житомирська область									
Вид угіддя	Бала. н.	Площа, тис. га	P _i *Б	K _{ан.}	Площа, тис. га	P _i *Б	K _{ан.}	Площа, тис. га	P _i *Б	K _{ан.}
		2014 р.			2020 р.			2022 р.		
Рілля	4	1111,20	4444,8		1144,00	4576		1144,00	4576	
Багаторічні насадження	4	23,40	93,6		22,00	88		22,00	88	
Сіножаті	3	63,60	190,8		41,00	123		41,00	123	
Пасовища	3	312,10	936,3		312,10	936,3		312,10	936,3	
Ліси та лісовкриті площі	2	1123,20	2246,4		1123,20	2246,8		963,40	1926,8	
Води	2	48,60	97,2		48,60	97,2		48,60	97,2	
Забруднені землі	5	89	445		89	445		249,00	1245	
Загальна площа		2982,70	8454,1	2,83	2982,70	8512,3	2,85	2982,70	8992,3	3,01
Київська обл.										
Рілля	4	1355,50	5422		1321,00	5284		1321,00	5284	
Багаторічні насадження	4	57,00	228		57,00	228		57,00	228	
Сіножаті	3	101,00	303		101,00	303		101,00	303	
Пасовища	3	117,00	351		117,00	351		117,00	351	
Ліси та лісовкриті площі	2	651,00	1302		651,00	1302		531,00	1062	
Води	2	173,80	350,2		173,80	347,6		173,80	347,6	
Забруднені землі	5	135	675		135	675		255,00	1275	
Загальна площа		2982,70	8626,6	2,89	2982,70	8490,6	2,85	2982,70	8850,6	2,97
Чернігівська обл.										
Рілля	4	1415,3	5661,2		1456	5824		1456	5824	
Багаторічні насадження	4	24,5	98		24	96		24	96	
Сіножаті	3	297	1036,8		297	1036,8		297	1036,8	
Пасовища	3	262	786		262	786		262	786	
Ліси та лісовкриті площі	2	739,4	1478,8		739,4	1478,8		339,40	1478,8	
Води	2	68	136		68	136		68	136	
Забруднені землі	5	99,9	499,5		99,9	499,5		499,9	2499,5	
Загальна площа		2982,70	9759,3	3,27	2982,70	9711,3	3,26	2982,70	10911,3	3,66
Одеська обл.										
Рілля	4	2074,9	8299,6		2075,5	8299,6		2075,5	8299,6	
Багаторічні насадження	4	82	328		82	328		82	328	
Сіножаті	3	51	153		51	153		51	153	
Пасовища	3	351	1053		351	1053		351	1053	
Ліси та лісовкриті площі	2	223,5	447		223	447		199,88	399,76	
Води	2	211	422		211	422		135,6	271,2	
Забруднені землі	5	131	655		131	655		229,12	1145,6	
Загальна площа		3331,4	11357,6	3,41	3331,4	11357,6	3,41	3331,4	11650,16	3,50

Розрахунок коефіцієнта антропогенного навантаження для прикордонних територій Житомирської, Київської та Чернігівської областей засвідчив його зростання, що зумовлено насамперед воєнними діями, які негативно вплинули на водні та лісові угіддя. Для покращення екологічної ситуації необхідно збільшити частку екологічно стійких угідь (лісів, пасовищ, сіножатей, водойм) у структурі земель, адже вони сприяють стабілізації стану довкілля прилеглих територій (рис. 2.6, рис. 2.7).

Сільськогосподарські землі зазнали двох основних видів пошкоджень: мінного забруднення та фізичного руйнування. У прифронтових і окупованих районах ризик мінного забруднення є надзвичайно високим, а території, що постраждали від бойових дій, додатково забруднені нерозірваними боєприпасами, що становить смертельну загрозу для фермерів під час виконання польових робіт.

Усі сільськогосподарські угіддя, що перебувають у зоні активних бойових дій або на окупованих територіях, потребують ретельного обстеження, а частина з них — розмінування для відновлення можливості їхнього використання у землеробстві. Вартість робіт із перевірки земель із високим ризиком мінного забруднення та їхнього розмінування оцінюється у 436 млн дол. США.

Другою категорією пошкоджень є руйнування родючого шару ґрунту, спричинене артилерійськими та ракетними ударами, а також пересуванням важкої військової техніки. Такі території потребують комплексного відновлення, включаючи рекультивацію та вирівнювання поверхні, що оцінюється у 39,6 млн дол. США.

Південні регіони України, що нині зазнають окупації та активних бойових дій, вирізняються найбільш розвиненою іригаційною інфраструктурою. На тимчасово окупованій Херсонщині зосереджено близько 19% усіх зрошуваних угідь країни, ще 10% — на території частково окупованої Запорізької області. Орієнтовна вартість відновлення та ремонту пошкоджених систем зрошення становить 225 млн дол. США.

Рисунок 2.6 – Схема динаміки показників лісистості, екологічної стабільності та антропогенного навантаження за областями (станом на 2020 р.)

Окрім безпосереднього пошкодження земель, окупація, воєнні дії та мінне забруднення обмежують доступ фермерів до полів і унеможливають збір урожаю. Як наслідок, у багатьох постраждалих районах озимі культури залишаються незібраними. Загалом площа таких угідь оцінюється у 2,4 млн га, а їхня вартість – 1,435 млрд дол. США [7].

У Житомирському регіоні протягом 2018–2021 рр. коефіцієнт екологічної стабільності залишався незмінним і становив 51,00%. Проте у 2022 р. зафіксовано його зниження до 45,00%, що свідчить про погіршення екологічної ситуації.

У Київському регіоні у 2018–2021 рр. коефіцієнт екологічної стабільності також залишався стабільним на рівні 40,00%, однак у 2022 р. він

знизився до 35,00%. Це може бути індикатором посилення негативного антропогенного впливу на довкілля.

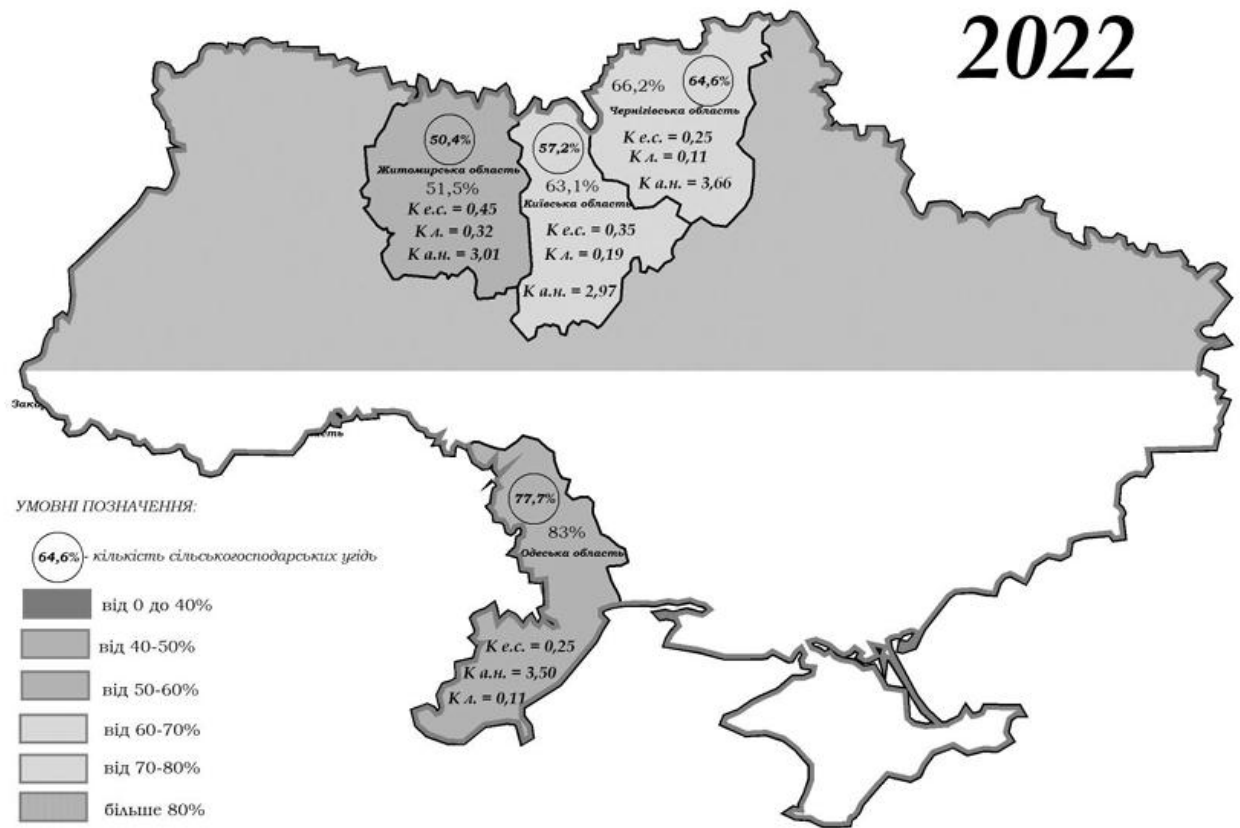

Рисунок 2.7 – Схема динаміки показників лісистості, екологічної стабільності та антропогенного навантаження за областями (станом на 2022 р.)

У Чернігівській області у 2018 р. коефіцієнт екологічної стабільності становив 41,00%. У 2019 р. він знизився до 40,00% і залишався на цьому рівні протягом 2020–2021 рр. Проте у 2022 р. відбулося різке падіння показника до 29,00%, що свідчить про посилення негативного впливу на довкілля, зокрема в аграрному секторі.

В Одеській області у 2018 р. коефіцієнт екологічної стабільності дорівнював 27,00% і залишався незмінним упродовж 2019–2021 рр. У 2022 р. показник знизився до 25,00%, що вказує на поглиблення проблем екологічної стабільності в сільському господарстві. Таке зниження є прямим наслідком збройної агресії РФ.

2.3. Наукове обґрунтування впливу еколого-економічних критеріїв на сільськогосподарське землекористування

Оптимальний рівень податкового навантаження є ключовим чинником забезпечення позитивної динаміки ділової активності, розвитку виробництва та економіки загалом, а також підтримання соціально-політичної стабільності. У науковій літературі податкове навантаження розглядається на трьох рівнях: державному, рівні підприємств та рівні громадян.

Під «податковим тягарем підприємства» розуміють: суму податків, сплачених до бюджету; частку податків у доходах підприємства; а також вплив оподаткування на його фінансову діяльність. Теоретичне узагальнення проблеми податкового тягара та визначення оптимального рівня оподаткування здійснив у середині 1970-х років американський економіст А. Лаффер [23]. Він доводив, що надмірне оподаткування негативно позначається на бізнесі та інвестиційній активності, а зрештою призводить до скорочення податкових надходжень. У своїх дослідженнях Лаффер аналізував взаємозв'язок між рівнем оподаткування (ставкою податку) та обсягом податкових надходжень, підкреслюючи, що вилучення державою 40–50% доходів ліквідує стимули для підприємницької ініціативи та розширення виробництва.

Основними складовими податкового навантаження на сільськогосподарські підприємства України є: єдиний податок (IV група), податок на додану вартість (ПДВ), податки на фонд заробітної плати (податок на доходи фізичних осіб, військовий збір, єдиний соціальний внесок), а також податок на прибуток підприємств і земельний податок.

Важливою особливістю податкової системи є можливість застосування аграрними підприємствами спрощеної системи оподаткування, яка передбачає сплату єдиного податку замість низки інших обов'язкових платежів. До IV групи платників можуть бути віднесені підприємства, у яких частка доходів

від реалізації сільськогосподарської продукції за попередній рік становить не менше 75% [31].

Такі суб'єкти господарювання звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання звітності з податку на прибуток підприємств, податку на майно (у частині земельного податку), крім плати за землю, що не використовується для ведення сільськогосподарського виробництва, а також рентної плати за спеціальне використання води.

Об'єктом оподаткування для платників єдиного податку IV групи виступає площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебувають у власності або користуванні сільськогосподарського товаровиробника, включно з орендованими ділянками [31]. Право власності чи користування земельними ділянками має бути належним чином оформлене та зареєстроване відповідно до чинного законодавства. Базою оподаткування визначається нормативна грошова оцінка одного гектара угідь із урахуванням коефіцієнта індексації (рис. 2.8).

Рисунок 2.8 – Картограма значень нормативної грошової вартості земельних ділянок сільськогосподарського призначення (ріллі) у розрізі областей

Підставою для нарахування єдиного податку є дані державного земельного кадастру та/або відомості з державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Звітним періодом для платників IV групи є календарний рік [31].

Платники єдиного податку IV групи зобов'язані щороку станом на 1 січня самостійно визначати суму податкового зобов'язання та не пізніше 20 лютого поточного року подавати податкову декларацію до контролюючого органу за місцем своєї реєстрації та місцезнаходженням земельної ділянки. Сплата податку здійснюється щоквартально протягом 30 календарних днів після завершення відповідного звітного кварталу у таких пропорціях: I квартал – 10 %, II квартал – 10 %, III квартал – 50 %, IV квартал – 30 % [31].

Динаміка зміни ставок єдиного податку (до 2015 р. – фіксованого сільськогосподарського податку) відображена у табл. 2.6.

Таблиця 2.6 – Ставки єдиного податку для платників IV групи (фіксованого сільськогосподарського податку) на 2005–2021 рр.

Сільськогосподарські угіддя	Податкова ставка, %				
	2005–2013	2014	2015	2016	2017-2021
Рілля, сіножаті та пасовища	0,15	0,15	0,45	0,81	0,95
Багаторічні насадження	0,09	0,09	0,27	0,49	0,57

В Україні з 2015 року простежується тенденція до підвищення ставок єдиного податку для аграрних виробників, що знижує привабливість спрощеної системи оподаткування для підприємств. Крім того, істотно зросли податкові зобов'язання у зв'язку з використанням індексації нормативної грошової оцінки землі: коефіцієнт 3,997 застосовується за 1995–2014 рр., 1,124 – за 2016 р., а для ріллі додатково використовується коефіцієнт 1,756 (рис. 2.9). Сукупна дія цих чинників призвела до того, що у 2020 р. розмір єдиного податку для підприємств, які спеціалізуються на рослинництві, зріс у 50 разів порівняно з 2014 р.

Кореляційний зв'язок між рівнем рентабельності аграрних підприємств, динамікою виробництва та сплатою фіскальних платежів є багатofакторним і може проявлятися по-різному:

- Позитивний зв'язок: зростання виробництва сприяє економії масштабу, зниженню витрат і підвищенню ефективності, що веде до збільшення доходів і рентабельності, а також до зростання податкових надходжень.
- Негативний зв'язок: підвищення виробництва може супроводжуватися зростанням витрат (сировина, робоча сила, інфраструктура), що знижує прибутки та рентабельність, а отже, і обсяг сплачених податків.
- Відсутність зв'язку: у деяких випадках прямої залежності між рентабельністю та виробництвом може не спостерігатися.

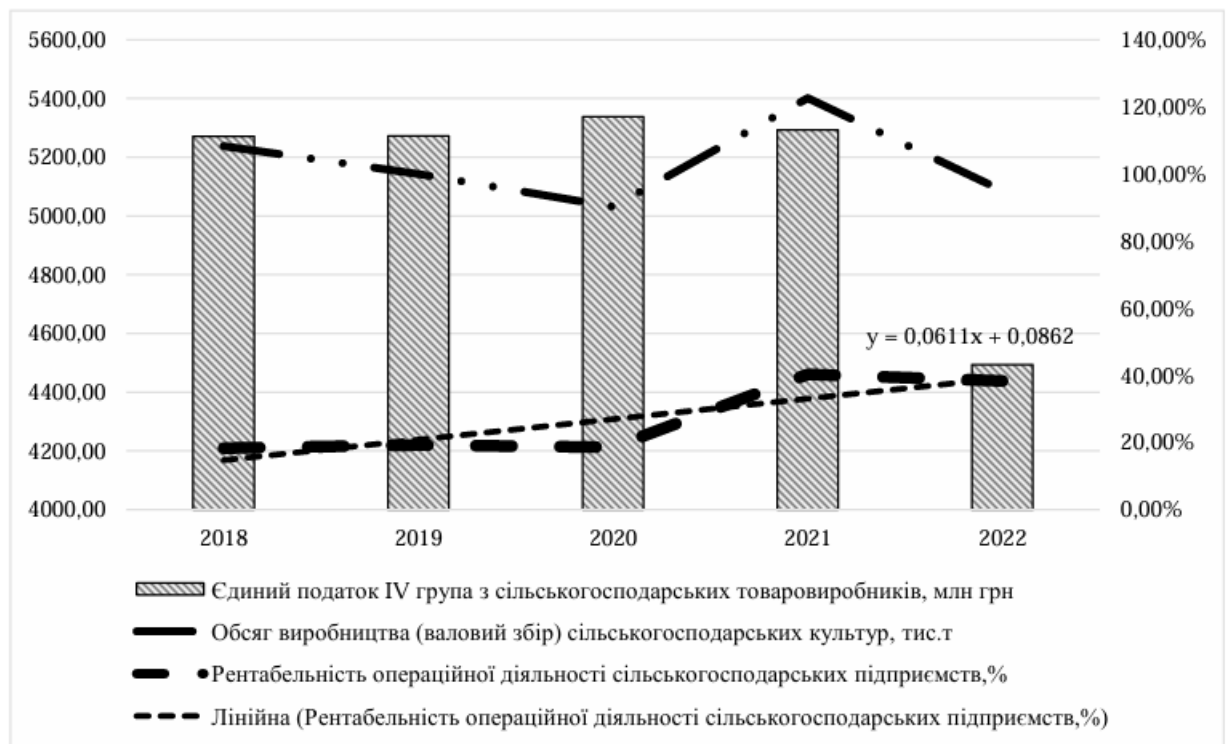

Рисунок 2.9 – Взаємозв'язок між рентабельністю аграрних підприємств, динамікою виробництва та обсягами фіскальних платежів

У нашому випадку простежується позитивний сценарій: зі збільшенням обсягів виробництва відбувається зростання рентабельності

сільськогосподарських підприємств. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню доходів та зростанню фіскальних платежів, адже збільшуються податкові зобов'язання підприємств. Поступове підвищення рентабельності аграрних підприємств України є свідченням економічного розвитку сільських територій, ефективнішого використання земельних ресурсів та зміцнення експортного потенціалу держави. Водночас підвищення ефективності аграрного сектору потребує нових, справедливих підходів до розподілу та перерозподілу фінансових фондів підприємств.

Таким чином, механізм нарахування та розподілу податків має виконувати низку важливих завдань:

- формування оптимального фіскального навантаження на аграрного виробника;
- створення умов для накопичення фінансових ресурсів у пікові періоди витрат;
- забезпечення надходжень до місцевих бюджетів;
- впровадження інструментів непрямої державної підтримки сільських територій та аграрних підприємств.

Отже, у системі формування та розподілу податкового тягаря виникають протиріччя, що зумовлюють необхідність взаємодії держави, місцевої влади та аграрних товаровиробників. Розробка й впровадження справедливих та ефективних механізмів оподаткування залишається перспективним напрямом наукових досліджень.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Концептуальні засади удосконалення фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування

Удосконалення фіскального механізму сільськогосподарського землекористування може бути реалізоване через модель середньострокового розвитку, що враховує дані, наведені у попередніх розділах щодо побудови фіскального механізму, його інструментів та методів, напрямів реалізації державної фіскальної політики у сфері аграрного землекористування, а також ефективність застосованих регуляторних заходів і перспективи їх подальшого використання. При цьому модель орієнтується на затверджені стратегії та тактичні цілі розвитку України й аграрної сфери зокрема.

Сучасний фіскальний механізм землекористування є комбінованою системою фінансового забезпечення та регулювання, що базується на принципах, важелях і методах ринкового, податкового та бюджетного впливу. Завдяки цьому забезпечується оптимальне ресурсне наповнення для досягнення стратегічних і поточних завдань галузевої політики найбільш раціональними для бюджету та підприємств способами.

Розробка механізму здійснювалася з урахуванням положень «Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр.» [32], а також програм реформування агропромислового комплексу, ухвалених чинним урядом. Модель передбачена на середньостроковий період, протягом якого очікується економічне зростання країни та перебування аграрної галузі на фазі підйому.

З 2014 року галузь сільськогосподарського землекористування України демонструє стійку тенденцію до зростання. Це підтверджується позитивною динамікою ВВП, який у 2014–2021 рр. збільшився на 368%, що свідчить про

поступове нарощування темпів економічного розвитку. Паралельно зростала й динаміка чистого прибутку галузі (табл. 3.1).

Загалом підвищення ВВП та прибутковості аграрного сектору було зумовлене сприятливою кон'юктурою світових ринків основних видів продукції: зернових культур, насіння соняшнику, ріпаку, а також нішевих товарів (нут, горох, горіхи, мед, садівничі культури), олії та м'яса птиці. Це дозволило Україні суттєво зміцнити свої експортні позиції та продовжити їх розширення.

Водночас, незважаючи на загальний висхідний тренд, показники ВВП і прибутку в окремі роки демонстрували різні темпи зростання, а іноді й протилежні значення (зокрема у 2016 та 2018 рр.), що пояснюється коливаннями ринкової кон'юктури як на аграрну продукцію, так і на матеріальні ресурси, необхідні для функціонування агросфери.

Таблиця 3.1 – Динаміка валового внутрішнього продукту та фінансових результатів аграрного сектору України, млрд грн.

Показники, млн грн	Роки							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Номінальний ВВП	161145,0	239806,0	279701,0	303949,0	361173,0	356795,0	393077,0	593367,0
Ланцюговий індекс ВВП	1,00	1,17	1,09	1,19	1,19	0,99	1,10	1,51
Чистий прибуток	21481,3	102849,1	90613,2	68858,5	71002,6	93255,4	81618,5	238807,0
Ланцюговий індекс прибутку	1,00	4,79	0,88	0,76	1,03	1,31	0,88	2,93

У післякризовий період, починаючи з 2010 р., аграрна галузь України демонструвала темпи розвитку, що перевищували загальноекономічні показники. Перелом у національній економіці після чотирирічного спаду (з 2012 р.) став помітним лише у 2016 р., коли ВВП почав зростати, хоча й незначно – близько 1%. За прогнозами вітчизняних та міжнародних експертів (МВФ, Світового банку), у 2017 р. очікувалося підвищення економіки в межах 2–2,5% [7]. У Державному бюджеті на 2018 р. було закладено зростання ВВП

на рівні 3%. Таким чином, найближчі два роки можна було прогнозувати помірне, але стабільне зростання економіки країни, що мало позитивно позначитися й на аграрному секторі. Водночас підвищення прибутковості могло стримуватися несприятливими кліматичними умовами (як у 2017 р.) та ціновою кон'юнктурою на ринках матеріально-технічних ресурсів.

З огляду на тенденції світових аграрних ринків, які характеризувалися падінням цін на сировинну продукцію, можна було передбачити, що перспективи зростання прибутковості аграрного сектору України та нарощування експортних потужностей зернових, соняшнику й ріпаку залишатимуться обмеженими. Отже, у найближчій перспективі (1–2 роки) стрімкого зростання аграрної економіки України очікувати не доводилося.

У найближчі роки істотного зростання внутрішнього попиту на аграрну продукцію, ймовірно, не відбудеться, оскільки значного підвищення доходів населення не прогнозується. Хоча планується поступове зростання мінімальної заробітної плати (з 2018 р. – до 4100 грн із подальшим коригуванням), прожиткового мінімуму, середньої заробітної плати та пенсій, статистичні дані свідчать, що на харчові продукти витрачається лише близько половини прирощеного доходу. Це не забезпечить істотного збільшення попиту на продукцію тваринництва та комбікорми, необхідні для її стабільного виробництва. Таким чином, доходи аграрних підприємств залишатимуться залежними від світової кон'юнктури на сировинні товари та експортних можливостей, що зумовлює значні коливання. У випадку різкого зниження доходів галузь потребуватиме державної фінансової підтримки.

Під час розробки перспективної моделі фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування необхідно враховувати, що на етапі економічного підйому потреба у державному регулюванні та підтримці суттєво зменшується (хоча й не зникає повністю з огляду на окремі чинники). Виокремлення окремих галузей та створення для них особливих умов, зокрема для аграрного сектору, стає недоцільним, оскільки це порушує принцип рівності суб'єктів господарювання. У періоди економічного зростання

підприємства повинні самостійно знаходити можливості для нарощування виробництва, збільшення чистого прибутку та забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів шляхом застосування прозорих і оптимальних податкових механізмів. У цей час податок на прибуток та податок на додану вартість мають виконувати роль ключових бюджетонаповнюючих інструментів. Відтак масове звільнення аграрних підприємств від їх сплати через механізм єдиного податку IV групи та збереження спеціального режиму ПДВ не можна вважати економічно виправданим.

Обсяги державної підтримки аграрної галузі у найближчі роки можна співвідносити з пріоритетами, визначеними у Державному бюджеті України на 2017 р., які здебільшого збереглися й у 2018 р. Поряд із фінансуванням оборонної сфери, аграрний сектор залишатиметься одним із ключових напрямів державної політики. Зокрема, розмір бюджетних дотацій для галузі було прив'язано до 1% від ВВП, виробленого аграрним сектором, що у 2017 р. становило близько 5,15 млрд грн, а у 2018 р. прогнозувалося на рівні 7,5 млрд грн.

Водночас, за оцінками Міністерства аграрної політики України та Київської школи економіки, сукупні втрати аграрної галузі внаслідок широкомасштабного російського вторгнення станом на 15 вересня 2022 р. досягли 6,6 млрд дол. США.

Оскільки обсяги державної підтримки аграрної галузі залишаються відносно невеликими, вони мають бути спрямовані концентровано на ті напрями, що найбільше потребують фінансування, із застосуванням ефективних методів та інструментів. Для забезпечення стабільного функціонування галузі в умовах війни та у післявоєнний період необхідні додаткові цільові кошти на екологізацію виробництва та демілітаризацію земель, особливо тих, що залишаються замінованими або забрудненими залишками військової техніки, важкими металами та хімічними сполуками.

Механізми фіскального регулювання, які застосовуються з 2014 р., довели свою ефективність: попри незначну частку у ВВП та чистому прибутку

галузі, вони забезпечують у середньому від 2 до 6 грн чистого прибутку на кожну гривню державної підтримки. При формуванні фінансово-економічного механізму варто обирати ті інструменти, що відповідають міжнародним угодам України з міжнародними організаціями та інституціями. Це передбачає поступовий перехід від податкових пільг до прямої підтримки у вигляді бюджетних асигнувань.

Водночас підтримка малих сільськогосподарських товаровиробників (із річною виручкою до 20 млн грн) та фермерів-початківців через спрощену систему оподаткування може бути збережена на період 1–2 років. Малі підприємства, особисті селянські господарства, фермерські господарства, навчально-дослідні господарства закладів освіти, а також виробники, що здійснюють природоощадне виробництво, могли б бути звільнені від сплати ПДВ.

Перехід великих сільськогосподарських підприємств на загальні умови оподаткування має супроводжуватися обов'язковим поверненням ПДВ експортерам відповідно до міжнародних правил оподаткування. Одним із перспективних інструментів державної підтримки, що може бути віднесений до заходів «зеленої скриньки» СОТ, є агрострахування, яке передбачає бюджетне субсидування зниження страхових ставок для аграрних підприємств.

Запровадження цього механізму ґрунтується на тристоронніх домовленостях між державою, страховими компаніями та страхувальниками за посередництва Страхового пулу. Така модель забезпечуватиме аграріїв зниженими тарифами, гарантіями належного рівня відшкодувань з боку страховиків та стимулюватиме останніх через систему пулу. Створення агрострахування сприятиме активізації страхування майна сільськогосподарських товаровиробників, зниженню ризиків втрат від стихійних лих, а також поступовому переходу до страхування доходів та індексного страхування.

Кредитування традиційно залишається одним із найефективніших методів фінансування розвитку аграрних підприємств. Пільгові кредитні ставки, що забезпечуються за рахунок державного бюджету, протягом багатьох років довели свою дієвість як інструмент підтримки аграрного сектору. Тому доцільним є збереження цієї практики з одночасним розширенням обсягів кредитування для малих аграрних підприємств, фермерів-початківців та суб'єктів, які реалізують інноваційні чи соціально значущі проєкти.

Держава як регулятор ринкових відносин повинна концентрувати програмні заходи фінансової підтримки на найбільш вразливих категоріях господарюючих суб'єктів – сімейних фермах, малих землекористуваннях, що сприятиме підвищенню конкуренції, запобігатиме монополізації та покращуватиме соціальний клімат у суспільстві.

Важливим напрямом є також проведення політики екологізації та раціонального використання земельних ресурсів через інститут власності. Це особливо актуально для аграрної галузі, яка зазнала значних втрат унаслідок збройної агресії: забруднення земель металевими рештками військової техніки, хімічними сполуками, фізичними пошкодженнями, а також втрат технічних і людських ресурсів. Фіскальне регулювання землекористування має бути спрямоване на ліквідацію наслідків війни та забезпечення подальшого розвитку аграрної галузі як гаранта продовольчої безпеки у світі.

Інвестиційна складова є важливим елементом фіскального механізму, через який може здійснюватися державне регулювання розвитку аграрного сектору. Вона здатна бути високоефективною за умови функціонування прозорого та прогресивного режиму інвестування, включно з іноземними інвестиціями. Українське інвестиційне законодавство забезпечує достатній рівень захисту інвесторів, зокрема від націоналізації їхніх активів, а також гарантує можливість репатріації прибутку. Доцільним видається відновлення практики бюджетного відшкодування 50% вартості будівництва тваринницьких об'єктів за умови спрямування отриманих коштів на

подальший розвиток бізнесу. Водночас прив'язка відшкодувань до виробничих потужностей є недоречною, адже у такому випадку переваги отримують переважно великі підприємства.

Для забезпечення ефективного функціонування системи сільськогосподарського землекористування необхідно застосовувати фіскальний механізм державного регулювання, що реалізується через інструменти прямої підтримки. Зокрема:

- повернення ПДВ експортерам аграрної продукції позитивно впливає на її вартість, стимулює експорт сировини та підтримує високий рівень попиту на зовнішніх ринках;
- аграрне страхування потребує комплексного перегляду із створенням державних страхових інститутів та впровадженням цифрових технологій для більш ефективного моніторингу й субсидіювання страхування посівів, що підвищить зацікавленість товаровиробників у використанні цього інструменту.

Алгоритм удосконалення фіскального механізму сільськогосподарського землекористування передбачає використання комплексу інструментів та механізмів, що формують його структуру. Запропоноване удосконалення (рис. 3.1) базується на створенні взаємозв'язків між нормативно-правовими, соціально-економічними та інноваційно-аналітичними інститутами, які взаємодіють із фіскальними інструментами через системи контролю та моніторингу. Для забезпечення збалансованого землекористування до фіскального механізму додаються адміністративно-правовий та фінансово-економічний механізми державного управління. Нормативно-правова база та стратегічні документи розвитку галузі визначають цілі збалансованого розвитку аграрного землекористування, а курс на цифровізацію економіки окреслює інструменти, за допомогою яких ці цілі можуть бути досягнуті.

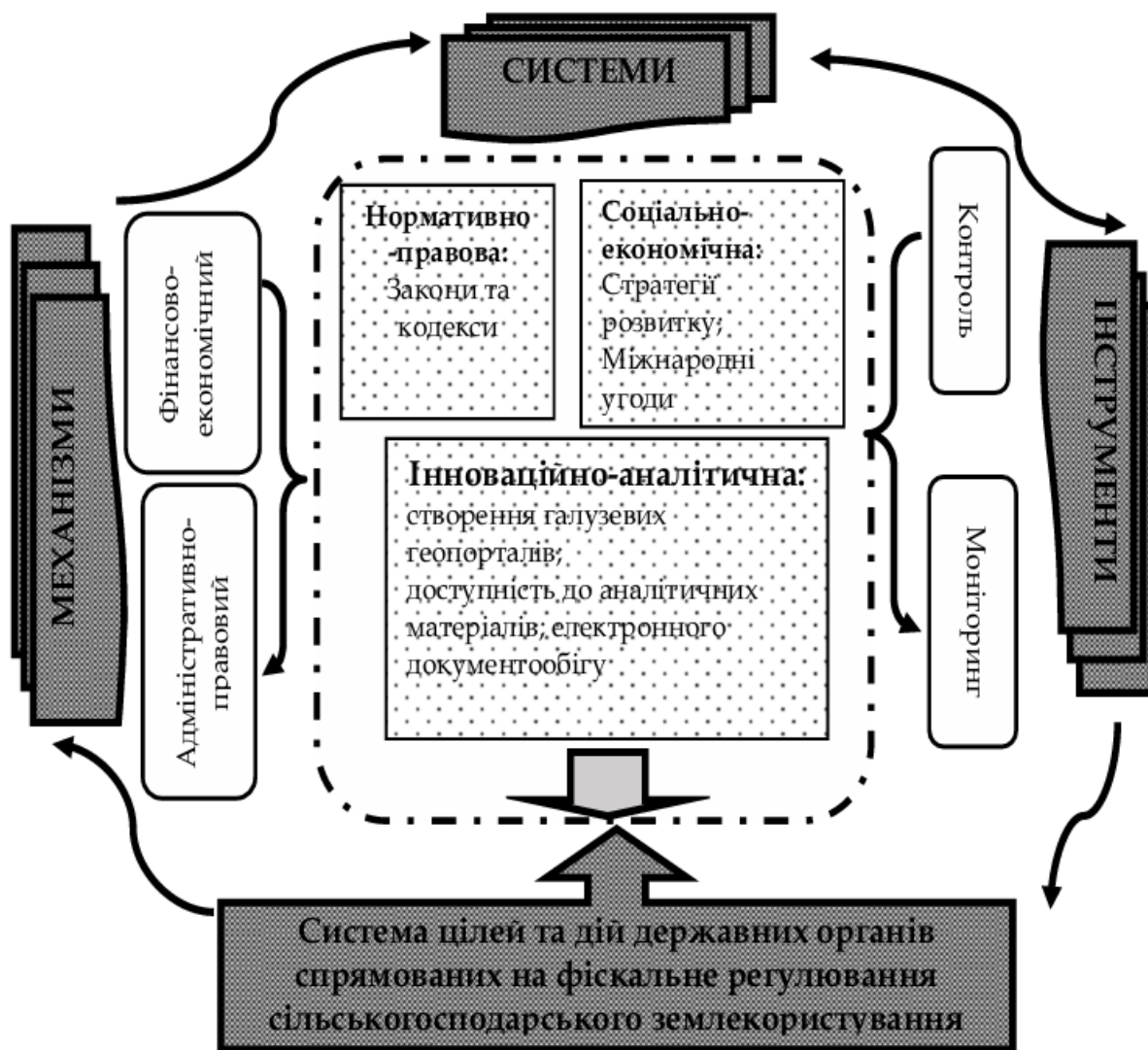

Рисунок 3.1 – Схема оптимізації фіскального регулювання
землекористування

Зміни економічної ситуації на світових та внутрішніх ринках аграрної продукції, а також розвиток національної економіки й аграрної галузі зумовлюють необхідність коригування фіскального механізму. Це дозволить формувати аграрне виробництво як ефективне, інвестиційно привабливе та здатне забезпечувати продовольчу безпеку країни принаймні у середньостроковій перспективі.

Для удосконалення фіскального механізму землекористування доцільно застосовувати концептуальний підхід, що передбачає системне визначення

стратегічних напрямів розвитку та їх узгодження з економічними пріоритетами держави.

Одним зі стратегічних напрямів розвитку аграрної галузі має стати створення прозорої та ефективної системи збору земельного податку й інших платежів. Для цього необхідно запровадити сучасну систему обліку земельних ділянок та їх використання, забезпечивши відкритий доступ до цієї інформації для всіх зацікавлених сторін. Важливим завданням є також посилення контролю за справлянням земельного податку та інших платежів з метою запобігання неправомірному ухиленню від їх сплати.

Інший стратегічний напрям передбачає формування сприятливих умов для розвитку сільського господарства та підтримки малих і середніх фермерських господарств. Це може бути реалізовано шляхом запровадження податкових пільг та спеціальних заходів, що стимулюють нарощування виробництва аграрної продукції.

Третій напрям розвитку полягає у забезпеченні екологічної сталості та збереженні біорізноманіття. Для цього слід застосовувати інструменти фіскального регулювання, які мотивують землевласників до екологічно орієнтованого господарювання та мінімізації негативного впливу аграрного виробництва на довкілля. Зокрема, можуть бути встановлені податкові пільги для фермерів, які впроваджують органічне землеробство чи агроекологічні практики, а також запроваджені екологічні збори за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища.

Важливим чинником удосконалення фіскального механізму сільськогосподарського землекористування є врахування взаємозв'язку між економічними та екологічними аспектами розвитку аграрної галузі. Використання екологічних технологій може сприяти зниженню витрат на придбання дорогих хімічних добрив і засобів захисту рослин, що позитивно позначається на ефективності виробництва.

Концептуальний підхід до удосконалення фіскального механізму передбачає комплексне стратегічне планування розвитку сільського

господарства з урахуванням екологічних, економічних та соціальних факторів. Такий підхід забезпечує сталість розвитку аграрної галузі та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Він орієнтований на збалансований розвиток, використання різноманітних інструментів фіскального регулювання та врахування всіх ключових аспектів функціонування аграрного сектору.

3.2. Концептуальні засади удосконалення механізму сільськогосподарського землекористування

В Україні існує надмірна кількість державних бюджетних та позабюджетних програм розвитку аграрного сектору, які не узгоджуються з пріоритетами та ресурсними можливостями держави. Складність і багаторівневість процесів планування та програмування розвитку сільського господарства призвели до відсутності єдиних підходів у формуванні дієвої державної аграрної політики.

Запропоновані методи удосконалення механізму фіскального регулювання у посткризовий період мають на меті вирішення ключового завдання – управління сукупним попитом шляхом коригування податкової політики та державних видатків на етапі економічного підйому.

Особливого значення набуває фіскальне планування на регіональному рівні, адже в умовах дефіциту інформації ця процедура значно ускладнюється. Для запобігання негативним економічним тенденціям запропоновано організаційний механізм регіонального фіскального планування (рис. 3.2). З метою ефективного розподілу бюджетних коштів у сфері аграрного землекористування система державної підтримки сільгоспвиробників буде удосконалюватися та гармонізуватися з нормами СОТ та ЄС.

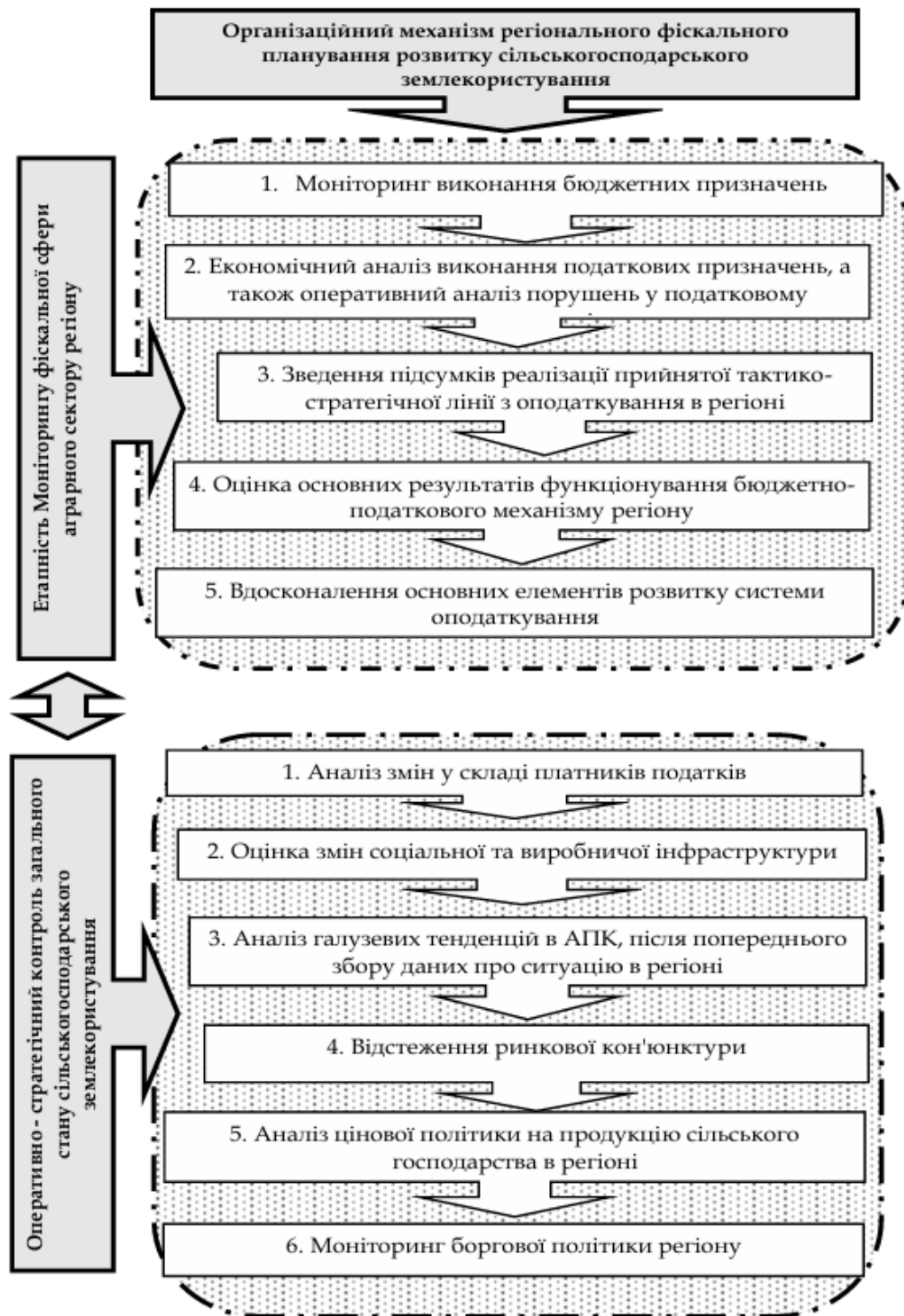

Рисунок 3.2 – Логістична схема організаційного механізму регіонального фінансового планування розвитку сільськогосподарського землекористування

Нові правила міжбюджетних відносин передбачають:

- впровадження середньострокового прогнозування місцевих бюджетів;

- застосування програмно-цільового методу бюджетування на місцевому рівні;
- посилення фінансової бази місцевих бюджетів;
- розширення інвестиційної складової;
- удосконалення механізмів регулювання міжбюджетних відносин.

Комплексні реформи агропромислового комплексу та послідовна фіскальна політика у середньостроковій перспективі дадуть змогу:

- скоротити тіньову частку продукції та земельних угідь у нелегальній оренді;
- підвищити конкурентоспроможність українських виробників на світовому ринку;
- забезпечити зростання експорту аграрної продукції;
- сприяти детінізації бізнесу, що використовує природні ресурси;
- запровадити сучасні інструменти державної підтримки з мінімальним впливом на ринкові процеси;
- перейти від податкових пільг до бюджетних виплат, перетворивши систему підтримки на ефективний механізм розвитку аграрного сектору.

Фіскальні інструменти можуть бути спрямовані на стимулювання землевласників до впровадження сучасних технологій та методів землеробства, що забезпечують підвищення врожайності та ефективності використання земельних ресурсів. Додатково можуть застосовуватися стимули для розвитку інноваційних аграрних підприємств, які використовують сучасні технології вирощування продукції, зберігають родючість ґрунтів та мінімізують негативний вплив на довкілля.

Таким чином, екологічна сталість і збереження біорізноманіття у сільському господарстві можуть бути досягнуті через фіскальне регулювання, що орієнтує землевласників на екологічно відповідальне та ефективне використання землі. Водночас слід враховувати взаємозв'язок екологічної, економічної та соціальної сталості, що потребує комплексного підходу до

формування механізмів фіскального регулювання аграрного землекористування.

З 2014 року частина території України, включно із землями сільськогосподарського призначення, зазнає наслідків збройної агресії. Це призводить до ускладнення виробничої діяльності, вилучення угідь із використання через мінування та бойові дії, мобілізації кваліфікованих кадрів аграрних підприємств, а також руйнування логістичної та інфраструктурної бази. Вирішення питань безпеки є ключовим напрямом державного регулювання та важливою умовою розвитку галузі.

Водночас пошкодження не відображають повного масштабу втрат аграрного сектору. Окрім матеріальних збитків, слід враховувати непрямі втрати – зниження доходів через скорочення виробництва та додаткові витрати, спричинені війною.

Держава як ключовий регулятор повинна реалізовувати виважену політику в аграрній сфері, спрямовану на захист інтересів українських виробників на міжнародному ринку та підтримку малих і фермерських господарств. Це має здійснюватися через пряму фінансову допомогу, грантові програми та забезпечення правової захищеності суб'єктів господарювання.

Основна частина бюджетної підтримки повинна адресно надходити саме середнім, малим і фермерським господарствам, що сприятиме формуванню конкурентного середовища та виконанню соціальних функцій держави. Нині існує дисбаланс: значні обсяги компенсацій та допомоги отримують агрохолдинги, які мають ресурси для утримання кваліфікованого персоналу та належного оформлення заявок. Натомість невеликі господарства та одноосібники, зосереджені на виробничій діяльності, не мають достатніх можливостей для участі у програмах державної підтримки.

Необхідно розробити та уніфікувати правила ведення аграрного бізнесу як особливого виду господарської діяльності, що має ключове значення для подолання глобальної продовольчої кризи та забезпечення існування людства. Основою економічної потужності України на європейському та світовому

ринку повинні стати малі та фермерські підприємства родинного типу. Саме вони мають стати фундаментом для формування країни економічних можливостей та суспільства вільних особистостей.

Шляхи вирішення окреслених проблем представлені у перспективній моделі фіскального регулювання аграрного землекористування, наведеної на рис. 3.3.

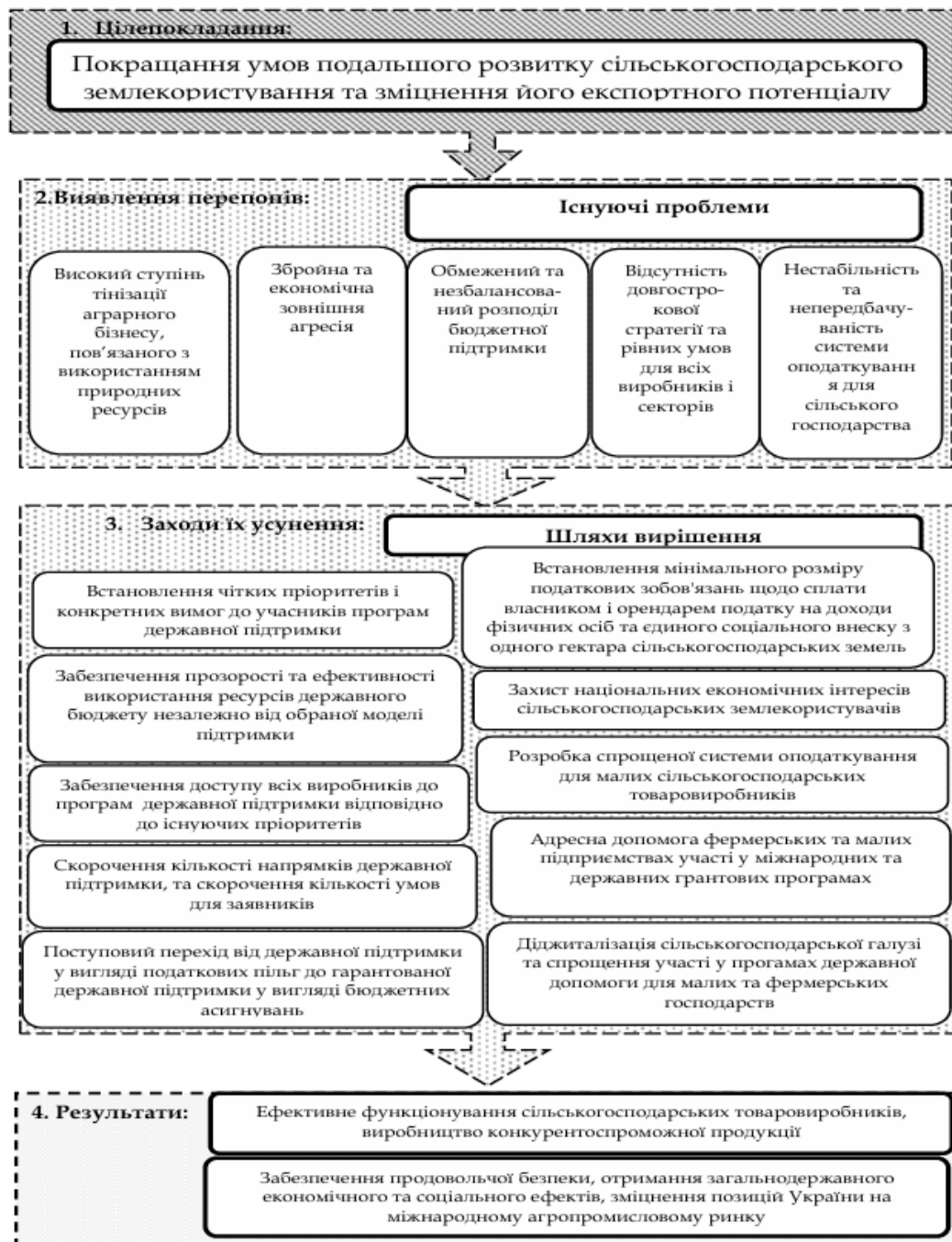

Рисунок 3.3 – Перспективна модель фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування

Спираючись на запропоновану модель (рис. 3.3), було визначено ключові проблеми та окреслено шляхи їх вирішення задля забезпечення глобальної продовольчої безпеки, ефективного функціонування аграрної сфери та досягнення цілей сталого розвитку. Серед основних викликів галузі – значна кількість господарюючих суб'єктів, які працюють без належної реєстрації та не сплачують фіскальні платежі. Завданням механізму фіскального регулювання землекористування є стимулювання таких суб'єктів до легалізації діяльності. Це може бути реалізовано через фінансові стимули, субсидії для офіційно зареєстрованих підприємств, а також систему попереджень і санкцій.

Додатковим чинником, що ускладнює розвиток агросфери, є активні воєнні дії, які завдають прямих збитків економіці та спричиняють численні непрямі втрати, пов'язані з політичною та економічною нестабільністю, викликаною агресією.

3.3. Розвиток фіскального механізму сільськогосподарського землекористування

Особливостями розвитку фіскального механізму у сфері сільськогосподарського землекористування є:

1. Правове регулювання

Аграрна галузь має специфіку у сфері права, особливо щодо власності та користування землею. Тому формування фіскального механізму повинно враховувати ці нюанси та гарантувати належний правовий захист.

2. Регіональна специфіка

Результативність аграрного виробництва значною мірою залежить від кліматичних і географічних умов, які різняться між регіонами. Це потребує створення диференційованих фіскальних інструментів для окремих територій.

3. Обмежені фінансові ресурси

Сільське господарство часто стикається з браком фінансування, що ускладнює впровадження нових фіскальних підходів та модернізацію виробництва.

4. Сезонний характер діяльності

Виробничі процеси в аграрній сфері мають виражену сезонність, що створює труднощі у плануванні доходів і витрат, а також у здійсненні контролю.

5. Інноваційні технології

Сільське господарство залишається однією з найбільш традиційних галузей, де сучасні технології впроваджуються повільно. Фіскальний механізм має стимулювати їхнє використання та забезпечувати ефективне застосування.

Сезонність є однією з ключових особливостей аграрної діяльності, що суттєво позначається на функціонуванні фіскального механізму у сфері землекористування. Вона зумовлена різними фазами вирощування сільськогосподарських культур, а також кліматичними й природними умовами, які визначають строки посіву та збору врожаю (рис. 3.4).

Через це витрати (наприклад, на закупівлю насіння чи добрив) часто здійснюються в інший період року, ніж надходження доходів від реалізації продукції. Така асиметрія ускладнює процеси фінансового планування, контролю за витратами й доходами та знижує рівень ліквідності аграрних підприємств.

Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є підтримка розвитку альтернативних джерел доходів для господарств, що забезпечуватиме більш рівномірний і стабільний грошовий потік протягом року.

Одним із напрямів зменшення негативного впливу сезонності є диверсифікація джерел доходів аграрних підприємств. До таких джерел можна віднести вирощування культур із різними строками збору врожаю, а також розвиток агротуристичних маршрутів та створення екологічних садиб, що

забезпечують додаткові та більш стабільні фінансові надходження протягом року.

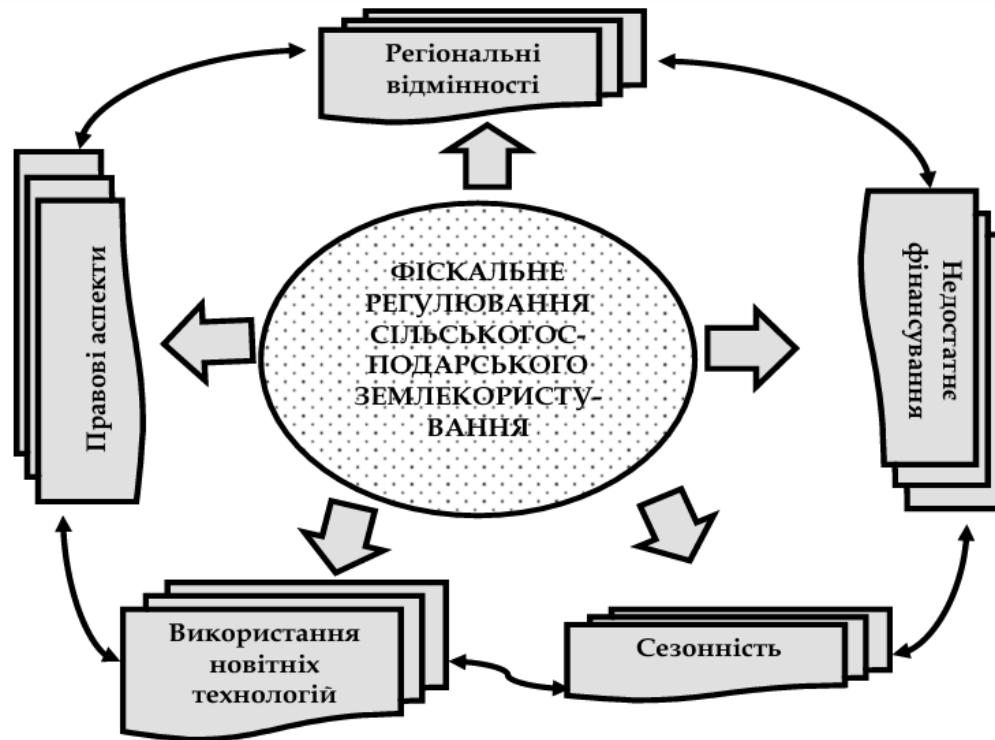

Рисунок 3.4 – Змістовна схема особливостей розвитку фіскального механізму сільськогосподарського землекористування

Важливим інструментом є застосування різних форм фінансування, зокрема кредитів із тривалим терміном погашення та системи передплати на продукцію на весь сезон. Це дозволяє аграрним виробникам отримувати авансові кошти та знижувати ризики, пов'язані з нерівномірністю грошових потоків.

Ключовим елементом ефективного функціонування фіскального механізму виступає належний контроль за витратами та доходами на всіх етапах виробничого процесу. Для цього необхідно забезпечити точний і своєчасний облік витрат на насіння, добрива, засоби захисту рослин, оплату праці та інші матеріальні ресурси. Ведення системного обліку врожаю та доходів дає змогу порівнювати фактичні показники з плановими, здійснювати

аналіз результатів та ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення щодо подальшого розвитку господарства.

Забезпечення точного та своєчасного обліку фінансових потоків у сільському господарстві потребує використання сучасних інструментів та технологій. До таких належать спеціалізовані програми для обліку й аналізу фінансів, електронні системи моніторингу витрат та врожайності, а також залучення фахівців фінансової сфери для проведення аудиту та надання рекомендацій щодо підвищення ефективності господарювання.

Контроль витрат і доходів має здійснюватися на всіх етапах виробничого процесу, а не лише після завершення циклу вирощування культур. Зокрема, важливо відстежувати витрати на підготовку ґрунту, посівні роботи, використання добрив і засобів захисту рослин, а також витрати, пов'язані зі збором урожаю, його зберіганням та переробкою. Такий підхід забезпечує більш повну картину фінансового стану господарства та сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Ефективний контроль фінансів є одним із ключових чинників розвитку фіскального механізму аграрного землекористування. Для цього необхідно впроваджувати якісні системи обліку, дотримуватися бюджетних планів та забезпечувати прозорість фінансових операцій. Важливим напрямом є також розвиток кооперації між господарствами, що дозволяє оптимізувати витрати та підвищити продуктивність. Крім того, доступ до фінансових ресурсів і державної підтримки, особливо для малих і середніх фермерських господарств, є необхідною умовою їхнього сталого розвитку та зміцнення конкурентоспроможності.

Розвиток системи фіскального регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування є неможливим без впровадження комплексного підходу, що охоплює низку взаємопов'язаних заходів. Зокрема, необхідним є:

- Модернізація системи планування, обліку та контролю аграрного виробництва із застосуванням сучасного програмного забезпечення та геоінформаційних технологій.
- Удосконалення державної політики у сфері фіскального регулювання та механізмів реалізації сільськогосподарської продукції.
- Запровадження сучасних форм організації виробництва та управління, а також удосконалення системи підготовки кадрів для аграрної галузі.
- Екологізація виробництва, що передбачає підвищення та відновлення родючості ґрунтів, використання ресурсозберігаючих та енергоощадних технологій.
- Оновлення матеріально-технічної бази аграрних товаровиробників незалежно від форми власності та організаційної структури.

Реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню інноваційного та інвестиційного середовища, яке забезпечить трансформацію наукових розробок у конкурентоспроможний ринковий продукт. Це, у свою чергу, стане основою нового етапу розвитку аграрного землекористування як ключового елементу національної економіки та важливого чинника забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Отже, ефективність фіскального регулювання у цій сфері можлива лише за умови реалізації виваженої державної політики, що ґрунтується на постійній співпраці органів влади, громадських організацій, науково-дослідних установ та безпосередньо аграрних підприємств.

РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Людина отримує всі необхідні ресурси для життєдіяльності з природи: повітря, воду, сировину для промисловості. Оскільки суспільство є невід'ємною частиною природного середовища, воно перебуває у постійній взаємодії з ним. Вплив людської діяльності має трансформаційний характер, змінюючи довкілля, причому не завжди у позитивному напрямі. Саме тому збереження природних ресурсів та раціональна охорона природи постають однією з найгостріших проблем сучасності.

Раціональне використання земельних, лісових, атмосферних та водних ресурсів закріплене Конституцією України. У сфері охорони довкілля діє низка нормативно-правових актів, серед яких Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Постанова Уряду України «Про затвердження порядку визначення плати і її граничних розмірів за забруднення навколишнього природного середовища».

Під поняттям «навколишнє середовище» розуміють цілісну систему взаємопов'язаних природних та антропогенних об'єктів і явищ, що безпосередньо впливають на працю, побут та відпочинок людини. Воно охоплює соціальні, природні та штучно створені фізичні, хімічні й біологічні фактори, які визначають умови життя та діяльності. Складовою частиною навколишнього середовища є природне середовище, збереження якого є стратегічним завданням сучасного суспільства.

Основним викликом сьогодення є не лише збереження природи, а й запобігання негативним наслідкам господарської діяльності у майбутньому. Охорона навколишнього середовища становить комплексну проблему, що стосується як суспільства загалом, так і кожного окремого громадянина. Йдеться про вирішення життєво важливого завдання – захисту здоров'я нинішніх і майбутніх поколінь від шкідливих наслідків науково-технічного прогресу та промислової діяльності.

На ранніх етапах розвитку людства потреби людини обмежувалися задоволенням базових фізіологічних потреб – у харчуванні, одязі та житлі. Проте зі становленням і розвитком суспільства масштаби використання природних ресурсів для забезпечення матеріальних потреб постійно зростали. Сьогодні антропогенний вплив на довкілля набув надзвичайної інтенсивності.

Одним із небажаних, але очевидних наслідків технічного прогресу є забруднення навколишнього середовища вторинними продуктами виробничо-технічної діяльності. Промислова діяльність спричиняє системні зміни у природі: в Україні спостерігається скорочення площ зелених насаджень, підкислення ґрунтів і вод, забруднення атмосфери, водойм та земель високотоксичними відходами. Спалювання значних обсягів мінерального палива призводить до зростання концентрації вуглекислого газу в біосфері, що може зумовити зміну теплового режиму планети та глобальні кліматичні трансформації.

Наслідки цих процесів безпосередньо позначаються на здоров'ї населення: зростає кількість серцево-судинних та онкологічних захворювань. Протягом тривалого часу існувала хибна уява про невичерпність природних багатств, що зумовлювало недооцінку необхідності їх відновлення та раціонального використання.

Актуальність проблеми охорони природи сьогодні пояснюється масштабами завданої шкоди природним ресурсам як у світі загалом, так і в Україні зокрема. За останнє століття близько двох мільярдів гектарів земель – приблизно 15 % суші – було зруйновано водною та вітровою ерозією. За всю історію людства знищено дві третини світових лісів. Сучасні підприємства щорічно викидають у довкілля значні обсяги забруднюючих речовин, що завдають шкоди на великих територіях. До морів та океанів щороку потрапляє від одного до трьох мільйонів тонн нафтопродуктів, а промислові відходи, що потрапляють у річки та озера, викликають серйозне занепокоєння.

Протягом тривалого часу кількість відходів зростала пропорційно до збільшення обсягів виробництва та чисельності населення. У період, коли

основною сировиною були речовини рослинного й тваринного походження, утворені відходи включалися у природний кругообіг речовин, а довкілля забезпечувало процеси самоочищення. Однак із поширенням використання синтетичних і мінеральних матеріалів ситуація істотно змінилася.

Зокрема, відходи синтетичних мийних засобів не піддаються розкладу мікроорганізмами, накопичуються у водоймах разом зі стічними водами та спричиняють їх забруднення. Спалювання нафтового палива супроводжується викидами в атмосферу не лише оксидів вуглецю (CO_2 , CO), а й оксидів сірки (SO_2), які, взаємодіючи з вологою та киснем повітря, утворюють сірчану кислоту. Це призводить до явища «кислотних дощів», що спричиняють швидке підкислення води у річках, озерах та інших водоймах, а також підвищення кислотності ґрунтів.

Ще одним поширеним джерелом забруднення довкілля є застосування ядохімікатів і мінеральних добрив у сільському господарстві. За останні роки в Україні використання мінеральних добрив зросло у 43 рази, а різних видів ядохімікатів – у 10 разів. Інтенсивна хімізація дозволяє отримувати вищі врожаї, проте водночас значно підвищує рівень забруднення ґрунтів, водойм та продуктів харчування [26].

Вода є одним із найцінніших природних багатств, значення якого для життєдіяльності людини є загальновідомим. За даними науково-дослідних установ, в Україні запаси води на душу населення постійно скорочуються, тоді як потреби населення, промисловості та аграрного сектору щороку зростають. Лише вугільна промисловість щорічно споживає мільярди тонн води, а нафтова – у десять разів більше. Значні обсяги водних ресурсів використовуються також енергетикою, металургійною, хімічною, легкою промисловістю та сільським господарством. Уже нині у низці міст відчувається дефіцит прісної води, а вода багатьох річок та озер є непридатною для життя та навіть для рекреаційного використання.

У зв'язку з цим особливого значення набуває охорона та раціональне використання водних ресурсів, зокрема контроль за їхнім споживанням.

Йдеться про застосування очищених міських стічних вод для промислових потреб і зрошення, впровадження систем оборотного водопостачання та запобігання забрудненню річок, озер і водосховищ. Важливою проблемою є потрапляння у водойми до 30 % мінеральних добрив, що змиваються з полів. Це призводить до надмірного збагачення водойм поживними речовинами, інтенсивного розмноження водоростей та явища «цвітіння води». Подальше відмирання водоростей супроводжується процесами гниття, які знижують концентрацію кисню у воді, що спричиняє загибель риби та робить воду непридатною для побутового й навіть технічного використання.

Не менш небезпечним є забруднення атмосферного повітря, особливо у промислових центрах та великих містах. Автотранспорт, теплові системи та промислові підприємства щорічно викидають значні обсяги сірчистого ангідриду, вуглекислого газу, оксидів азоту та інших шкідливих речовин, що негативно впливають на здоров'я населення.

З огляду на це Україна повинна приділяти особливу увагу охороні довкілля. Значні кошти вже були спрямовані на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на захист навколишнього середовища, а також запроваджено систему штрафних санкцій щодо підприємств, які здійснюють забруднення довкілля [26].

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі, на основі результатів теоретичного узагальнення, було обґрунтовано науково-методичні засади та розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення фіскального механізму сільськогосподарського землекористування. Це дозволило сформулювати низку наукових висновків, які відображають виконання поставлених завдань та мають ознаки наукової новизни.

Зокрема, запропоновано визначення поняття «фіскальне регулювання сільськогосподарського землекористування», яке розглядається як сукупність державних важелів та інструментів, спрямованих на регулювання процесу використання інтегрального потенціалу аграрних територій. Метою такого регулювання є зниження економічних коливань та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Доведено, що сталий розвиток сільськогосподарського землекористування можливий лише за умови формування та підтримання агроєкосистем, здатних витримувати сучасні антропогенні навантаження. Реалізація комплексу організаційних, правових, еколого-економічних та інших заходів, визначених стратегічними пріоритетами, забезпечить припинення процесів деградації природних ресурсів та сприятиме підвищенню еколого-економічної ефективності аграрного землекористування й агропромислового комплексу загалом.

Вирішення окреслених проблем потребує комплексного підходу, що передбачає: підвищення ефективності аграрного виробництва шляхом раціонального використання природно-ресурсного потенціалу агросфери; мінімізацію негативного впливу на довкілля внаслідок ведення сільськогосподарської діяльності; впровадження ресурсозберігаючих та енергоощадних технологій; збалансоване використання та охорону земель сільськогосподарського призначення; забезпечення техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини через дотримання екологічно допустимих

рівнів землекористування; створення та підтримання сприятливого життєвого середовища; усунення регіональних диспропорцій у соціально-економічних умовах життєдіяльності.

Таким чином, збалансоване сільськогосподарське землекористування виступає ключовою умовою сталого розвитку аграрної сфери та формування безпечного й гармонійного середовища для суспільства.

Удосконалення фіскального механізму у сфері сільськогосподарського землекористування потребує врахування специфічних чинників, що відрізняють аграрну галузь від інших секторів економіки. До ключових особливостей належать правові аспекти, регіональні відмінності, обмеженість фінансових ресурсів, сезонність виробництва та необхідність впровадження сучасних технологій.

По-перше, аграрна сфера характеризується особливостями правового регулювання, зокрема у питаннях власності та користування земельними ресурсами. Тому фіскальний механізм має бути адаптованим до цих умов і забезпечувати належний захист прав власності.

По-друге, ефективність аграрного виробництва значною мірою залежить від кліматичних та географічних чинників, що варіюють залежно від регіону. Це зумовлює потребу у регіонально диференційованому підході до формування фіскальних інструментів.

По-третє, аграрні підприємства часто стикаються з дефіцитом фінансових ресурсів, що ускладнює впровадження нових фіскальних механізмів та модернізацію виробництва. Відтак, удосконалення фіскального регулювання має враховувати цей фактор і сприяти підвищенню економічної ефективності витрат.

По-четверте, сезонність є невід'ємною рисою аграрної діяльності, що впливає на нерівномірність доходів і витрат. Тому фіскальний механізм повинен забезпечувати ефективне планування та контроль фінансових потоків з урахуванням сезонних коливань.

Нарешті, аграрна галузь часто відстає від інших секторів економіки у впровадженні новітніх технологій. Відтак, важливим завданням фіскального механізму є стимулювання інноваційних процесів та забезпечення їх ефективного застосування для підвищення продуктивності й конкурентоспроможності.

Отже, удосконалення фіскального механізму аграрного землекористування має здійснюватися з урахуванням зазначених особливостей. Це дозволить забезпечити захист прав власності, адаптацію до регіональних умов, ефективне використання фінансових ресурсів, належне планування та контроль сезонних витрат і доходів, а також сприятиме впровадженню сучасних технологій у сільське господарство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базилевич В.Д., Маслов А.О. Інституціональна економічна теорія: історичний аспект. Інституційна архетиктоніка та механізми економічного розвитку: Матеріали наукового симпозіуму. Харків: ХНУ, 2005. С. 32–42.
2. Бардась В.М., Голян В.А. Фіскальне регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних перетворень: вибір пріоритетів та інструментів. Економічні науки. 2013. Вип. 10. С. 55–64.
3. Вплив війни на українське сільське господарство. Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/war-impacts-on-ukrainian-agriculture>.
4. Генсірук С. А. Раціональне природокористування: навч. посіб. Львів: Світ, 1992. 336 с.
5. Годжсон Дж. Економічна теорія та інститути: Маніфест сучасної економічної теорії : пер. з англ.: Київ: Діло, 2003. 464 с.
6. Державна служба з питань геодезії картографії та кадастру. URL: <https://land.gov.ua>.
7. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Державна фіскальна служба України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-fiscal-service-state-fiscal-service>.
9. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: <https://forest.gov.ua>.
10. Деякі питання регулювання земельних відносин: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 №563. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563_2022-%D0%BF#Text.
11. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. URL: <https://zakon.cc/law/document/read/413-2017-%D0%BF>.
12. Динаміка земельного банку топ-10 агрохолдфінгів 2010-2021 роки. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#325>.

13. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. пер. з англ. Київ: Основи, 1996. 814 с.
14. Дребот О. І., Комарова Н. В., Тарнавський В. А., Комаров Д. Ю. Геопортал відкритих даних Білоцерківської міської територіальної громади як складова національної інфраструктури геопросторових даних. Агросвіт. 2022. № 3. С. 31–39. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.3.31
15. Дребот О.І., Добряк Д.С., Мельник, П.П., Сахарнацька Л.І. Наукові засади формування та розвиток сільськогосподарського землекористування на основі трансформації земельних відносин. Збалансоване природокористування. 2001. №4. С. 5-13.
16. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Аналіз фіскального регулювання сільськогосподарського землекористування у розрізі прикордонних територій. Збалансоване природокористування: традиції, перспективи та інновації. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 листопада, 2022 р.) Київ: ДІА, 2022. С. 83–85
17. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Виклики COVID-19 для сільськогосподарського землекористування в Україні. Землевпорядна галузь України: здобутки, виклики та перспективи: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 9-10 березня 2023 р.). Біла Церква: БНАУ, 2023. С. 12–14.
18. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Оподаткування сільськогосподарського землекористування в Україні та окремих країнах світу. Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3-5 липня 2019 р.) Київ. ДІА, 2019. С. 98–101.
19. Дребот О.І., Тарнавський В.А. Фіскальне регулювання сільськогосподарського землекористування. Збалансоване природокористування: традиції, перспективи та інновації: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 груд. 2018р.) Київ, 2018. С. 78–80.
20. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: моногр. А.М. Третяк, В.М. Третяк, Н.А. Третяк; під заг. ред. А.М. Третяка. Херсон: Грінь Д.С., 2017. 522 с.

21. Земельний кодекс України. Сайт «Законодавство України». Документ 2768-III Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

22. Комарова Н. В., Скрипник Л.Р., Комаров Д. Ю., Тарнавський В. А. Актуальні проблеми збалансованого використання та охорони земель природно заповідного фонду. Агросвіт. 2022. № 17-18. С. 44-53. DOI: 10.32702/2306 6792.2022.17-18.44.

23. Лаффер А. Вам доведеться робити те, що робили в Європі 100 років тому, а зараз. Європейська правда. 14.09.2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2015/09/14/7038229>

24. Методичні рекомендації для написання кваліфікаційної роботи здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти ОС «Магістр» за спеціальністю 193 Геодезія та землеустрій / Укл.: Колодій П., Таратула Р. – Львів, ЛНУП, 2023. – 33 с.

25. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінофрм» URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3565660-zitomirski-lisi-peremogi.html>.

26. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2022. – 254 с.

27. Національна інфраструктура геопросторових даних. URL: <https://nsdi.land.gov.ua>.

28. Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посібн. Київ: Аграрна наука, 2018. 400 с.

29. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Вип. №2, 10 листопада 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>.

30. Пасєнко Т.В. Інструменти фіскального регулювання фінансових потоків Ефективна економіка. 2011. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6>.

31. Податковий кодекс України. Сайт «Законодавство України». Документ № 2755-VI .Редакція від 19.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

32. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>.

33. Словник іноземних слів / уклад. С. Морозов, Л. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.

34. Статистичний збірник України за 2021: за редакцією І. Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 447 с.

35. Стратегія сталого розвитку «Україна-2030», схвалена Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019. Офіційний сайт «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

36. Тарнавський В.А., Єрмилов Д.А. Виконання комплексу аерознімальних робіт за допомогою безпілотних літальних апаратів методами RTK/PPK. Землевпорядна галузь України: здобутки, виклики та перспективи: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 9-10 березня 2023 р.). – Біла Церква: БНАУ, 2023. С. 75-77.

37. Тарнавський В.А., Маслова Г.С. Організація та встановлення меж територій природно-заповідного фонду. Землевпорядна галузь України: здобутки, виклики та перспективи: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Біла Церква, 9-10 березня 2023 р.). Біла Церква: БНАУ, 2023. С. 30-32.

38. Тарнавський В.А., Мітяхін І.Ю. Впорядкування угідь сільськогосподарського землекористування у розрізі фіскального регулювання (на прикладі землекористування в межах Тетіївської міської ради). Землевпорядна галузь України: здобутки, виклики та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ.конф., 10-11 березня 2022 р. Біла Церква: БНАУ, 2022. С. 36-38.

39. Третяк А. М., Третяк В. М. Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні. Агросвіт. 2021. № 1-2. С. 3–11. DOI: 10.32702/2306 6792.2021.1-2.3.

40. УСЕ: Універсальний словник-енциклопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53407/19359.html>.

41. Черничко Т.В. Бюджетно-податкове регулювання в умовах трансформаційних змін в економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.: 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою». Львів, 2004. 26 с.

42. Чернікова Н. М., Зеленський Д. Р. Антикризове управління сільськогосподарськими підприємствами в умовах пандемії covid-19. Агросвіт. 2022. № 1. С. 72–77. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.1.72.

43. Tarariko O. Iliencko T., Kuchma T., Novakovska I. Satellite agroecological monitoring within the system of sustainable environmental management //Agricultural science and practice, 2019; 6(1): 18-27. DOI:10.15407/agrisp6.01.018. of

44. Tarnavskyi, V. (2022). Ecological And Economic Provision of Fiscal Regulation Agricultural Land Use. World Science, 5(77). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/30092022/7860

45. Veblen T. The Theory of Leisure Class: An Economic Study of Institutions. New York: B. W. Huebsch, 1918. URL: http://files.libertyfund.org/files/1657/1291_Bk.pdf